

Stanovanja

Pospeševati ali zavirati?

S prodajo družbenih stanovanj ne bi smeli v skrajnosti

Ko je stanovanjska reforma tudi stanovanje uvrstila med potrošne dobrine, za katere mora skrbeti vsak občan sam, se je seveda takoj odprlo vprašanje prodaje stanovanj, zlasti družbenih. Mnogi menijo, da prodaje družbenih stanovanj ne bi smeli zavirati, kajti če je stanovanje potrošna dobrina, naj bi čimveč ljudi tudi postalo lastnik te dobrine. Se več — precej jih meni, da bi morali prodajo družbenih stanovanj pospešiti, saj bi s prodajo teh stanovanj prišla družba do novih sredstev za gradnjo stanovanj.

Kljub temu, da je slišati veliko takšnih glasov, ki se očitno vnamajo za prodajo družbenih stanovanj in menijo, da bi jo morali celo pospeševati, pa tudi ni tako malo tistih, ki imajo proti takšni prodaji bolj ali manj tehtne pomisleke. Včasih slišimo celo mnenja, da bi morali prodajo družbenih stanovanj nekoliko zavirati, če ne drugače, tudi administrativno.

Ne da bi razsojali med obema skrajnostma, lahko takoj povemo, da to vprašanje res ni tako enostavno, kot je morda videti na prvi pogled. Vsekakor se pri tem med seboj v praksi prepletajo včasih močno različni interesi.

da je stanovanjska reforma sprejela načelo solidarnosti, to je — da s prelivanjem starnin nove hiše posredno pomagajo starim, kajti približno do 40. leta imamo od hiše koristi, hiša je torej rentabilna, pozneje pa je treba zaradi starosti vanjo vlagati vse več sredstev. Ni dvoma, da bi kupci segli predvsem po novejših stanovanjih, ki ne terjajo popravil. In kaj bi potem ostalo stanovanjskim podjetjem? Samo stare hiše oziroma samo stara stanovanja? In kdo bi potem preskrbel denar za popravilo starih hiš in stanovanj, za katere vse do reforme skoraj nihče ni skrbel?

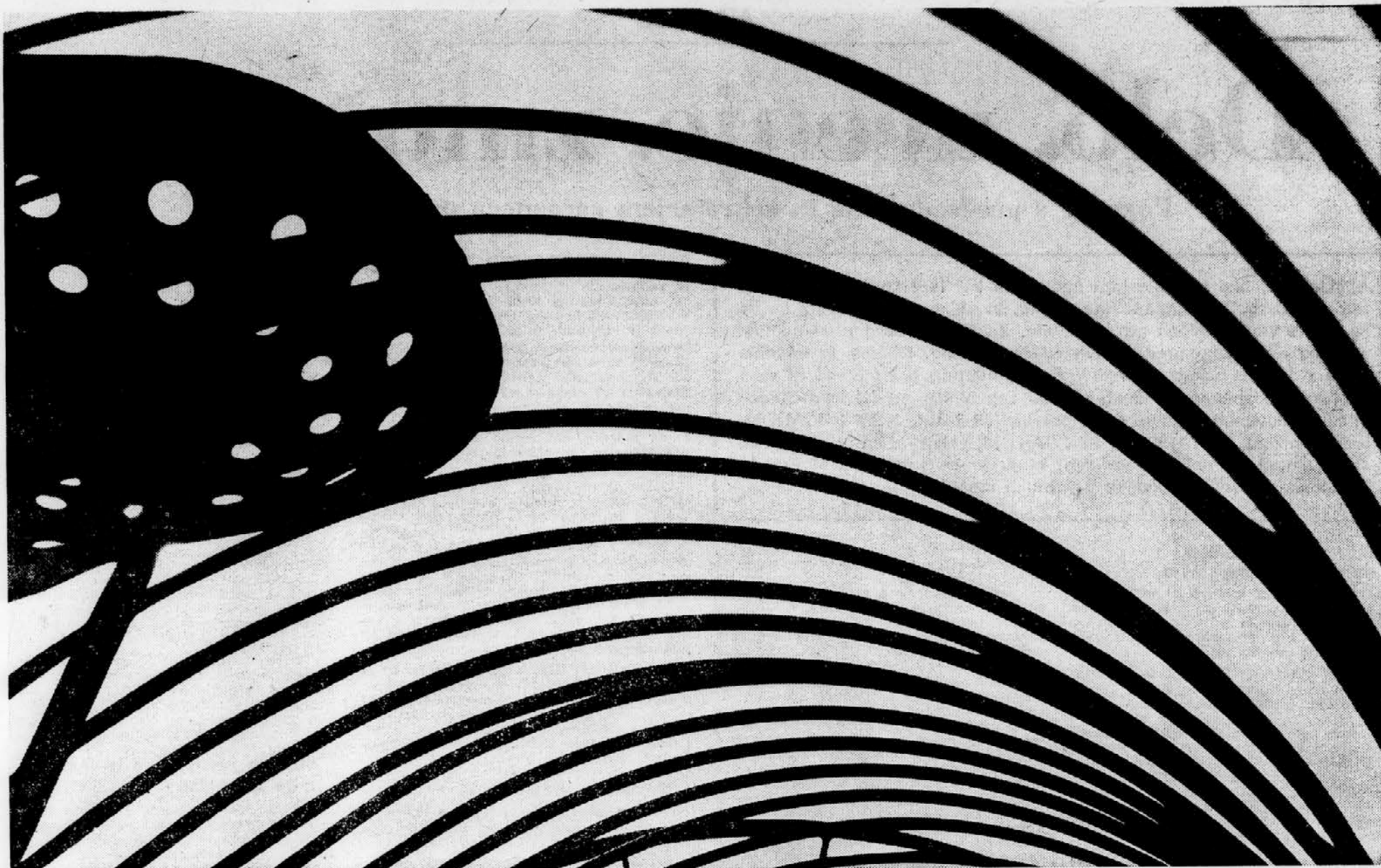
Od stanovanj — samo izguba

Spet drugačna mnenja pogosto slišimo v delovnih organizacijah, ki imajo lastna stanovanja. V mnogih podjetjih bi se kaj radi znebili stanovanj in jih prodali zasebnikom, kajti od prodaje stanovanj bi delovne organizacije dobile nova sredstva. Nekatera podjetja bi ta denar seveda porabila za gradnjo ali nakup novih stanovanj, prenekatero pa bi si tako — s prodajo stanovanj — pomagalo iz zagate in prek težav, ki nastajajo v kolektivih spritno pomanjkanju obratnih sredstev. Predpisi so dokaj elastični in ni ravno zelo težko stanovanjski dinar uporabiti za druge namene. V nekaterih delovnih organizacijah odkrito poudarjajo, da imajo od lastnih stanovanj samo izgubo. Precej podjetij je vložilo težke milijone v nakup stanovanj, s katerimi so pridobila razne strokovnjake. Toda ni malo primerov, da se je tisti strokovnjak po enem, dveh ali treh letih že odpravil v drugo delovno organizacijo, stanovanje pa je seveda — obdržal. Stanovanjska zadržila se še vedno močno, pred prisilno delozadržijo so možne še več trajajoče pritožbe. In v vsakem primeru je treba tistemu, ki ga hoče deložirati, preskrbeti vsaj primerno stanovanje. Nič čudnega, da bi se v nekaterih delovnih organizacijah kaj radi otresli stanovanj. Seveda pa so v podjetjih pri prodaji tudi drugi nagibi, med drugim bolj ali manj spekulativni, da bi nekaj posameznikov prišlo do družbenih stanovanj zelo poceni, skoraj na pol zastonj. Tudi takšne zadeve se dajo kar dobro izpeljati, saj ima med drugim delovna organizacija zakonito pravico znižati ceno stanovanja, ki jo določijo sodni cenilci, kar za tretjino (!).

Kdo bo skrbel za stare hiše?

Če gledamo na ta problem z najširšega družbenega stališča, bi — nekoliko na hitro — res takoj pritrtili množični prodaji družbenih stanovanj, kajti s tem lahko samo aktiviramo denar pri posameznikih za gradnjo novih stanovanj.

Toda med stanovanjskimi podjetji kaj pogosto naletimo že na drugačne misli. Vemo,

IVAN DVORSAK: RITEM STROJA

Energetika

Bodo namesto žarnic svetile petrolejke?

Če ne bi bilo starih „grehov“, bi bržkone že gradili termoelektrarno Šošanj III

spevki gospodarstva po zakonih za financiranje energetskih objektov, bo zanesljivo prišel v blagajno. Sedanje stanje pa je takšno, da je poraba namenskih sredstev za energetiko dosti večja od denarnega dotoka. Poglejmo! V prvih štirih mesecih tega leta je znašal dotok za stare in nove energetske investicije namenjenega denarja 39,5 milijarde starih din. Dobro polovico tega denarja naj bi porabili za nove investicijske objekte. Uglovljemo pa, da so vseh 39 milijard in še veliko bančnega denarja zraven morali nameniti za stare investicijske objekte, kot v banki imenujejo sedanje elektrarne v gradnji. Skupno so tako v prvih štirih mesecih za elektrogospodarske investicije porabili 50 milijard starih din in kreditna banka in hranilnica je morala za investicije v elektrogospodarstvu angažirati dodatnih 10,5 milijarde starih din bančnega denarja.

Elektrarne v gradnji zavirajo začetek del v Šoštanju

Na kratko rečeno bo prav to, da bodo sedanje elektrarne v gradnji stale neprimerno več, kot so ob začetku gradnje računali, snedlo težke milijarde, ki bi jih sicer že lahko uporabili za nove investicije v elektrogospodarstvu. Tako pa bilanca sredstev, kot temu pravijo v banki, pokaže, da bo denar za šoštanjsko termoelektrarno pravzaprav na voljo šele prihodnje leto ter v naslednjih letih. Do konca tega leta pa bo banka prisiljena znaten del potreb elektrogospodarstva pokrivati s svojim denarjem.

Finančna podoba pa se pokaže v še bolj neugodni luči, če upoštevamo še to, da tudi federacija v prihodnjih dveh letih, kot vse kaže, še ne bo mogla za šoštanjsko termoelektrarno prispevati svoje ideleže. To bo bržkone lahko storila šele po letu 1970. Če pa naposled upoštevamo še finančno moč in sposobnost veljenskega rudnika lignita in drugih dveh soinvestitorjev, potem po bančni cenit tudi ni zanesljivega jamstva, da bi bil denar pravočasno na voljo za investicije v šoštanjski termoelektrarni. Zlasti dinamični dotoka teh sredstev je dokaj neugodna, tako kot pri denarju, ki ga bo zbrala republika, in pri tistem, ki ga bo prispevala federacija. Vse to pa pomeni, da bi morala Ljubljanska kreditna banka in hranilnica, če bi se že bila odločila, ali pa če se bo v bližnjih mesecih odločila, da začne z gradnjo v Šoštanju, praktično na začetku računati le na svoj lasten denar, s katerim bi morala prebrskati začetno finančno sušo.

Še zmeraj pa tudi še ni jasnega odgovora na vprašanja, kako vrniti kredit, ki ga bosta dala tuja dobavitelja opreme. V 14 letih bo treba v devizah odplačati nič manj kot 22 milijonov ameriških dolarjev. Kako torej priti do deviz? V kreditni banki in hranilnici se so odločili, da pridejo do njih po tej poti, da investirajo zlasti v turizem in kmetijstvo, potem pa bodo te organizacije prodajale banki del deviz, ki jih bodo ustvarjale z izvozom. Ponujajo pa se tudi druga možnost, ali boljše rešeno dodatna — da bi namreč del električne energije, ki jo bo dajala šoštanjska termoelektrarna, po dolgoročnih pogodbah z interesi iz sosednjih držav prodajali za devize.

Sicer pa to ni edini trd oreh s področja deviznega financiranja. Težava je tudi v tem, kako dati tujim kreditorjem garancije za svoje omenjene milijone dolarjev. Glede na svojo devizni kreditni sklad se Ljubljanska kreditna banka in hranilnica v tujini lahko zadolži le za nekaj nad 45 milijonov dolarjev. Ker pa je dobršen del omenjene

možnosti že izkoristila, bi lahko prevzela le še za 14,3 milijona dolarjev garancije. Računajo, da bodo pri šoštanjski elektrarni prevzeli garancijo za 10 milijonov dolarjev.

Nerazveseljeno je torej to, da ostane banki za vse modernizacije, ki jih je treba v industriji opraviti z uvozno opremo, in za vse tako velike načrte, kakršni je recimo modernizacija slovenskih cest s tujimi krediti, le še skromna vsota 4,3 milijona dolarjev — za kolikor potem lahko še prevzamejo devizni garancij. Če pa bo kreditna banka pri poštanjski elektrarni prevzela garancijo le za polovični devizni znesek, potem mora za drugo polovico prevzeti garancijo kdo drug. Ni še povsem jasno, kako je zdaj s sporazumom, da bi dunajska zavarovalna družba »Garant« jamčila za vrnitev nekaj nad 10 milijonov dolarjev. Ta družba je bila namreč zahtevala pozavarovanje svoje garancije v Jugoslaviji — pri jugoslovanski zavarovalni skupnosti, ki pa zdaj ne obstaja več in jo je glede obveznosti nasledila zavarovalnica Jugoslavija.

Draga šola — nič več sprotno projektiranje

Seveda se utemeljeno vprašamo, če je bilo res potrebno, da bodo elektrarne, ki so zdaj v gradnji, stale toliko več, kot so obetali prvotni računi. V kreditni banki in hranilnici menijo, da je gradnja teh elektrarn izredno draga šola. Ne bi si smeli odpustiti, če se od nje ne bi ničesar naučili. Trboveljska elektrarna, Srednja Drava in tudi druge jugoslovanske elektrarne pa bodo dražje, kot so sprva računali, predvsem zaradi tega, ker so, hkrati, ko so jih gradili, izdelovali tudi projekte. Podražitev materiala in dražja delovna sila so po nekaterih ocenah k vsem spreločitvam prispevale le 20 do 30 odstotkov. Vse drugo pa naj bi šlo torej na račun sprotnega projektiranja.

Zaradi tega lahko samo pozdravimo, da v banki tako očitno vztrajajo pri stališču, da je mogoče sprejemati resne kredite odločitve samo in šele po tem, ko je z vsa solidnostjo izdelana potrebna investicijska dokumentacija. Vztrajajo, da nikakor ne zadošča samo predprojekt ali pa licitacijski elaborat, pač pa je potreben dokončno izdelan glavni projekt. Če ne bi vztrajali pri tem, bi pomenilo, da v banki lahkomišlno prevzemajo tudi vso odgovornost za prekoračenje rokov, določenih za dograditev, in obveznosti za finančne »prekoračitve«, od katerih bi nujno prišlo. To je bilo treba zapisati zlasti zaradi očitka, da je banka prevzela denar, ki se zbira za investicije v elektrogenergetiko, očitno pa ni prevzela potrebne odgovornosti za to, da nam v prihodnjih letih ne bi primanjkovalo elektrike in da nas to ne bi oviralo pri nadaljnjem gospodarskem razvoju in pri odpiranju novih, tako potrebnih delovnih mest.

S precejšnjo gotovostjo lahko trdimo, da bi v banki tako očitno bolj hiteli z razjasnjenjem nekaterih odprtih vprašanj, če bi blagajna, od katere je odvisna bodoča šoštanjska termoelektrarna, trenutno ne bila tako prazna, kot je. Očitki, da je polna in da denar iz nje odteka tja, kamor ne bi smel, so kot smo videli, neutemeljeni. Zeleni pa bi vsaj to, da bi potem, ko bo v blagajni več denarja, ne odlašali več z gradnjo. Kolikor prej se bo namreč začel vrteti generator v novi termoelektrarni, toliko manjša bo gospodarska škoda. Dokumentacija mora biti torej pravočasno nared in razrešena vsa tista vprašanja, ki so zdaj še odprta.

FRANCE JERAS

Cedalje bolj je verjetno, da leta 1971 še ne bodo pognali velikega 275 megavatnega generatorja v novi šoštanjski termoelektrarni. In če bo tako, potem bomo še prej kot v treh letih spet s pridom očistili prah in pajčevino s starih lesčerb in jih dali v službo — kadar bo električni žarnicam pošla sapa. To pa se bo zgodilo velikokrat, če zaupamo analizam slovenskega Elektroinstituta, po katerih bo leta 1971 v Sloveniji primanjkovalo 666 milijonov kilovatih ur električne energije. Potem torej ni dvomov, da nam je nova šoštanjska elektrarna potrebna. Sicer pa so zdaj že potihli glasovi, da bi imeli preveč elektrike, če bi obratovala tudi nova šoštanjska termoelektrarna. Toliko glasnejše pa so zdaj trditve, da v banki z gradnjo šoštanjske elektrarne namerno zavlačujejo, ker pač lahko potem v druge namene uporabljajo denar, ki ga po zakonu zbiramo izključno za elektrogospodarske investicije. V Ljubljanski kreditni banki in hranilnici pa pravijo drugače: »V elektrogospodarstvo ne investiramo samo ves namensko zbrani denar, ampak tudi veliko drugih sredstev. Tako je nujno zlasti zaradi velikih investicijskih »prekoračitve« v elektrarnah, ki so zdaj v gradnji.« So takšne podražitve investicij nujne tudi v prihodnje?

Najbolje je, da si se že ob začetku z nekaterimi številkami preženemo vse dvome o potrebnosti termoelektrarne Šošanj III. Najnovejša energetska študija slovenskega Elektroinstituta pokaže, da bo leta 1971 ob srednjeveliki proizvodnji hidroelektrarne — torej »ob srednjih vodah« — brez nove šoštanjske elektrarne malodane vse leto primanjkovalo električne energije. Izjemna bosta samo mesec maj in junij, najhujša zadrega pa bo v decembru, ko bi bila povsem izkoriščena dodatna 240 megavatna elektrarniška zmogljivost. Če bi tedaj torej že obratovala nova šoštanjska termoelektrarna, bi imeli pri njenih 275 megavatih samo neznatno rezervo. Leta pa bi povsem izginila, če upoštevamo okvare v starih elektrarnah, ki jih je vsekakor mogoče pričakovati, ali pa, če bi bilo leto bolj sušno in bi potem v decembru imel brez šoštanjske elektrarne kar 310 megavatov primanjkljaja. Pri takšni nizki vodi bi v vsem letu imeli za milijon 402 tisoč kilovatih ur primanjkljaja. Razglabljammo lahko še naprej, kakšno bi bilo v letu 1972 po maksimalni prognozi električne porabe oziroma kako bi bilo v letu 1973 po minimalni prognozi električne porabe. Pri tako imenovani srednji vodi bi nam v decembru (če še ne bo nove šoštanjske elektrarne) primanjkovala 368 megavatna elektrarniška zmogljivost; pri tako imenovanih nizkih vodah pa kar 424 megavatna.

Sicer pa si ogledimo še nekaj podatkov v tabeli, ki jo povzemamo iz programa o razvoju slovenske energetike do leta 1980.

POTREBE IN PROIZVODNJA ELEKTRICNE ENERGIJE	1970	1975	1980
Leto			
Potrebna električna energija v milijonih kilovatih ur	4.898	7.400	10.595
Hidroelektrarne in hidroelektrarne v gradnji	2.525	2.525	2.525
Termoelektrarne in termoelektrarne v gradnji	2.043	3.346	2.961
Primanjkljaj v milijonih kilovatih ur	330	1.529	5.109

Ker v tabeli ni prikazano gibanje v vseh posameznih letih, naj povemo, da bi primanjkljaj iz leta 1970 v naslednjih dveh letih zaradi obratovanja nove šoštanjske termoelektrarne izginil. Ze leta 1973 pa primanjkljaj spet nastopi in se že dve leti zatem po

Elektrarniški velikan bo stal 50 milijard

Načrti so bili takšni, da bi v Šoštanju zgradili le 200 megavatno elektrarno. Če bi storili tako in če bi se bili odločili za nakup elektrarniške opreme v vzhodnoevropskih državah, potem bi menda sploh ne prišlo do sedanjih finančnih zapletov. 200 megavatna elektrarna bi stala vsega 30 milijard starih din. Zdaj, ko so se Savske elektrarne, rudnik lignita Velenje in šoštanjska termoelektrarna odločili, da sami financirajo dodatnih 75 megavatov in da opremo nabavijo na zahodu, pa bo vsa elektrarna po sedanjih računih stala 50,3 milijarde starih din.

Naj mimogrede opozorimo, kako velika bo nova šoštanjska termoelektrarna na velenjski lignit. Njen generator bo dvakrat močnejši kot vsi stari trije generatorji v sedanji šoštanjski termoelektrarni, ki imajo skupaj 135 megavatov. Naj tudi omenimo, da imata Dravski elektrarni — Ozbolt in Vuhred, vsaka po 60 megavatov, da ima nova trboveljska termoelektrarna v gradnji 125 megavatov in da bo imela tudi hidroelektrarna Srednja Drava vsaj 13 megavatov. Zmogljivost vseh generatorjev v šoštanjski elektrarni se bo torej skoraj približala zmogljivosti jugoslovanske elektrarniškega velikana — Bajini Bašti, ki ima 475 megavatov.

Poglavito vprašanje je torej, kako priti do omenjenih 50 milijard starih din. Računajo, da bo republika iz namenske zbranih sredstev za energetiko prispevala okoli 17 milijard. Ta sredstva se zbirajo pri Ljubljanski kreditni banki in hranilnici. Nadaljnjih 6,5 milijarde starih din bo prispevala federacija oziroma Jugoslovanska investicijska banka; tuja dobavitelja opreme Siemens in Babcock bosta na 14 let kreditirala 18 milijard starih din. Razen tega pa 8,6 milijarde starih din prispevajo tudi soinvestitorji.

Seveda je treba oceniti, kako zanesljivi so finančni viri. Denar, ki se zbira s pri-

Za konec tedna
Sobotna priloga Dela

Iz vsebine:

FRANCE JERAS
BODO NAMESTO ŽARNIC SVETILE PETROLEJKE? Energetika

IGOR PRESERN
POSPEŠEVATI ALI ZAVIRATI? Stanovanja

VIKTOR SIREC
KOMU ZVONIMO? Poletna panorama

OSGOOD CARUTHERS
NOVA JUGOSLAVIJA Drugi o nas

JANEZ STANIČ
»NAJ NAS PUSTE PRI MIRU« ČSSR

BOZIDAR FAHOR
NESLIŠNO OROŽJE Strupeni plini

ACA STANOVNIK
KORUPCIJA — ZAVEZNIK FNO Vietnam

JANEZ MESESNEL
SREČANJE LIKOVNIKOV TREH DEZEL II. INTART v Udinah

ZIVOMIR SIMOVIČ
LJUDJE S STREHE METOHIJE Neznani kraji

Dr. DUŠAN REPOVS
POD PLATNENO STREHO Za zdrav konec tedna

VLASTJA
KAKO BOŠ DOBRO FILMAL

ALENKA GERLOVIC
S FERNANDELOM PROTI DOMU Krizem po Siciliji

IGOR PRESERN

ČSSR

„Naj nas puste pri miru“

Pogovor s češkim piscem Janom Prochazkom

PRAGA, julija. Čeprav je še ne štiridesetletni pisatelj, dramatik in scenarist Jan Prochazka predvsem književnik, je zadnje mesece njegova dejavnost vendarle bolj politična kot književna. Sicer pa to velja za dober del češkoslovaških, zlasti pa čeških književnikov, ki so v prerodnem procesu odigrali izredno važno vlogo. Nekateri so nas obtoževali – pripoveduje Prochazka –, da smo se hoteli polastiti oblasti. Toda to ni res. Mi smo začeli, toda zdaj, ko se je aktivno vključil ves narod, ni nobene potrebe, da bi to stvar vodili. Če bi me jutri poklicali in mi ponudili mesto ministra, bi ga gladko odklonil. In, mislim, da moji kolegi tudi. Zakaj neki bi nam bili potrebni položaji? Toda marca, takrat – pravi na pol za šalo na pol zares –, takrat bi hotel biti minister. Za notranje zadeve. Takrat bi nekatere spustil, druge pa zaprl.

JAN PROCHAZKA

Veliki so si kot bratje

V oboroženo intervencijo ne verjame... To je bil pogreb sovjetskega ugleda, ne samo pri nas. Že itak so si Rusi s sedanjim pritiskom naredili slabo uslugo. Njihov ugled je spodkopan med najširšimi sloji. Če Dubček in drugi ne bi tako taktno in z občutkom vodili vsega, bi že imeli močan val nacionalizma, usmerjenega proti Rusom. Sicer pa ne razumem, kako morejo že 25 let ponavljati enake grobe napake. Sploh pa je zdaj povsem jasno, da so vsi veliki – Rusi, Američani, Kitajci, enaki kot bratje. Osebo mi gre strahno na živce, da si dve velesili delita svet in hoteta vladati. Mislim, da bi morali mi majhni – Češkoslovaška, Jugoslavija, Romunija in morda Madžarska, ustvariti zares bratške odnose in sodelovati. Tako bi postali odpranejši proti vmešavanju velikih in bi ustvarili neko tretjo silo v Evropi.

Literarnopolitični spori

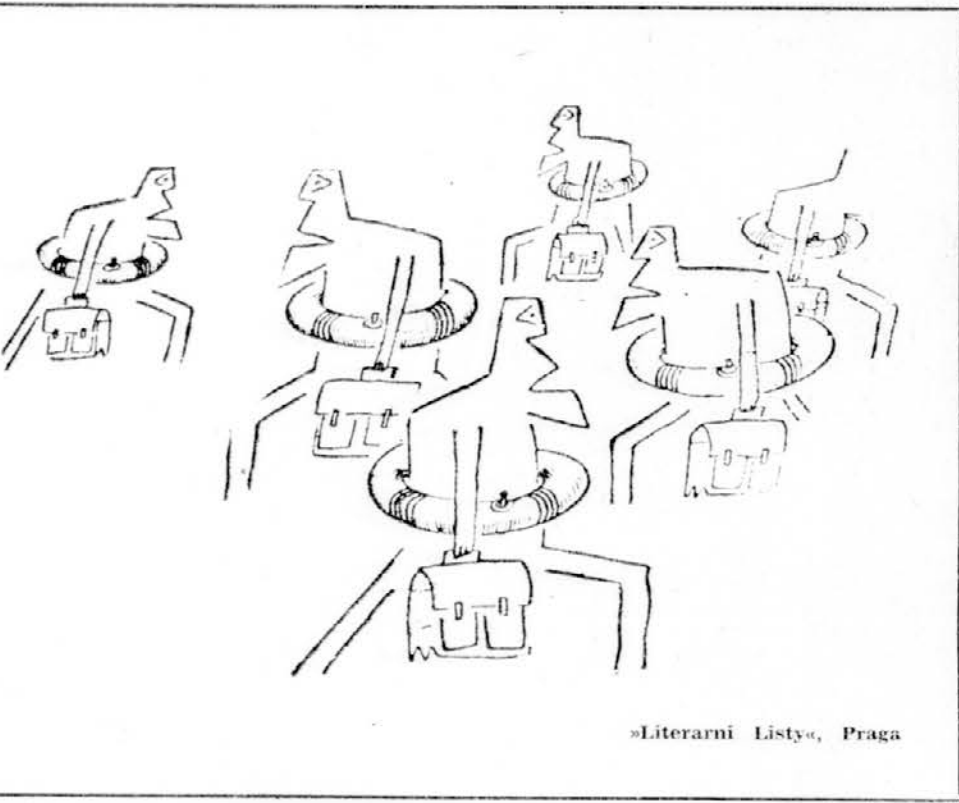
Prochazka je imel nedavno hude spore z nekaterimi sovjetskimi listi. Literaturna gazeta, na primer, mu je očitala vse močnejšo, med drugim tudi, da je leta 1948 zasmulil vlake za emigracijo, ker da v socialistični družbi zanj ni prostora.

Prochazka se v zvezi s tem jezi in čudi... Kako da ne razumejo? Ničesar ne razumejo. Na primer tistega o kmetijstvu. Nikoli nisem trdil, da Marx, Engels in Lenin niso imeli razlogov za tisto, kar so pisali. Toda jaz trdim nekaj drugega: če mora taka država, kot je Rusija, ki je bila svetovna zvitnica, ki ima Ukrajino, če mora

V ospredju je sedaj politika

S pisateljem bi se bilo pravzaprav treba pogovarjati o kulturnih zadevah, toda očitno je samemu Prochazki politika trenutno veliko bližje kot kultura. Besede kar vrejo iz njega...

Položaj je dober, se nikoli ni bil tako dober. Se Gottwald leta 1948 ni imel tolikšne podpore, kot jo ima sedaj Dubček. Nikakor ne razumem, kaj mislijo Rusi.

»Literarni Listy«, Praga

Drugi o nas

Nova Jugoslavija

„Marksizem za 21. stoletje“

Zahodni tisk, po svoji naravnosti pozoren predvsem na dogodke – zlasti, če so po mnenju političnih dejavnikov taki, da se zdijo njim v prid – pogosto nima poslušala za bolj urejene smeri razvoja, celo, če so zelo zanimive. Zato je toliko bolj zanimivo, če dnevnik, kot je »International Herald Tribune«, v trenutku, ko so drugod za pisanje hvaležnejši dogodki, posveti Jugoslaviji poskus analize, kot je ta, ki ga objavljamo danes pod zaglavjem »Drugi o nas« (pri čemer bralcu njegove pomanjkljivosti in tipični ameriški pogledi na marksizem gotovo ne bodo ušli izpred oči).

razviti tako svobodno in tako bogato izbiro demokratičnih oblik in sredstev, kot je v zgodovini človeštva še ni bilo ni zmogel doseči. Sposobna je postopno preseči vse oblike političnih monopolov in ločite družbenih upravljavskih funkcij od delovnega človeka.

Prav to odmiranje oblasti komunistične partije pa je tisto, kar vznemirja duhove v Moskvi, Varšavi in v vzhodnem Berlinu. Spravlja jih v prave krče strahu, da iz protiblastniške zamisli lepega dne ne bi začele ogroziti njihovih postojank oblasti. Zato pa ga z zanimanjem in dobrom mero upanja opazujejo komunistični voditelji v Pragi, ki so sami nastopili proti »demokratičnega socializma« – in si nakopal jezo Kremļa.

Sibek odsev razumevanja – previden, toda naklonjen – je opaziti te dni v Bukarešti, kjer so se sicer mednarodni odnosi z Moskvo dramatično obrnili k neodvisnosti, ni se pa še spremenilo prepričanje, da je v domači, romunskih zadevah potrebnost čvrsto nadzorstvo iz središča.

To gibanje je spodbudilo Moskvi naklonjen režim v Sofiji, da je obudil stari nacionalistični spor okrog Makedonije, katere del je v Jugoslaviji, drugi pa v Bolgariji. Sprožilo je tudi tesnobo v Budimpešti, kjer se madžarskim komunistom, ki so na oblasti le, ker so Rusi leta 1956 stili demokratični upor, zdaj zdi, da jih obkrožava vna »mala antantna samorastnikov iz Češkoslovaške, Romunije in Jugoslavije.

Najstarejši samorastnik

Tito je seveda najstarejši med samorastniki, saj je že pred dvajsetimi leti dramatično prelomil s Staljinovo jekleno vladavino. Poslej je bil ves čas novotar. Znal je vzpostaviti delavske svete, ki naj vodijo tovarne, čeprav je to oblika vodenja, ki se mora šele razviti v gospodarsko dobičkonosno in učinkovito mašinerijo. Toda, odprl je vrata vsem tujcem in tujim potrosnim dobrinam. Zanje velike dobičke v trdnih valutah, ki jih prinašajo zahodni turisti, in meče v sramotno senco klavne izločbe drugod po vzhodni Evropi.

Razhod s stalinizmom je pripeljal do fenomenalnega razvoja in radikalne partijske misli naših dni. Navedel je Jugoslovane, da so odklonili sieherno sodelovanje s sedanji napori Moskvi, ki bi rada prek kremejske konference, ki bi novembra, rada obnovila svoje gospodarstvo nad svetov-

taka država po petdesetih letih socializma uvažati ogromne količine pšenice iz kapitalističnih držav – potem je to strahoten neuspeh. Potem te izkušnje za nas niso dobre in jih ni treba posnemati.

Napadali so me zaradi knjige »Kje je republika?«. Po mojem sem v njej prikazal sovjetske vojske v pozitivni luči, toda ti ljudje nimajo smisla za humor. Poznajo samo glorifikacijo, jaz pa sem hotel biti človeški, pisal sem s humorjem in to mi zametjo, češ da sem žalil sovjetske vojske.

Narodu postaviti ogledalo

Ali pa to. Pravijo, da sem žalil naš delavski razred, naš narod. Rad imam svoj narod, raje kot katerega koli drugega. Toda moramo biti trezni, moramo videti tudi svoje napake. Če pišem, da zdaj delamo slabo, da je storilnost nizka in podobno, to po moje ni žaljivo. Zdaj je osrednja naloga prisiliti naš narod, da bi spet delal dobro, da bi »deske zlate rokce spet doble nekdanji ugled. Toda potrebno je govoriti resnico. Nekoč je Masarik temu narodu postavil ogledalo, v katerem je videl svoje slabosti. To je dobro. Oni pa samo hvalijo in govori, da je vse dobro in prekrasno.

Ali pa to – spet skače drugam – to me jezi. Sam ne maram Nemcev. Nobenih. Toda mi živimo ob treh nemških državah: Vzhodni Nemčiji, Zahodni Nemčiji in Avstriji. Nerazumljivo je, da nimamo normalnih odnosov z vsemi. Tako ne gre. Rusi imajo z Zahodnimi Nemci diplomatske odnose, mi jih pa ne smemo imeti. To je dvojno merilo. Sploh pa, zaključuje »rusko« temo – bi nas morali pustiti pri miru. Naj mislijo o nas in pišejo, kar hočejo, toda naj pustijo tudi nas, da povemo tisto, kar si mislimo.

Kdo ima zamisel za humor?

Jan Prochazka je optimist. Optimist glede vsega... Lahko nam delajo gospodarske težave. Toda jedli bomo tudi samo enkrat na dan, samo do bomo svobodni. Verjamem, da je ves narod tak. Tudi konservativci ne bodo nič dosegli. Dubček je zdaj svetnik in samo s silo bi bilo mogoče kaj storiti proti njemu in njegovim. Toda revolucije niso naša stvar. Pri nas se stvari s silo ne urejajo. Revolucija – to pomeni prevačati avtomobile, jih zažigati in delati iz njih barikade. Pri nas stane avto 84.000 kron, treba je delati zanj sedem let, garaž in velika večina avtomobilov stoji na ulicah. Kadar bodo garaže – takrat bo morda lahko revolucija.

Se trenutke pred tem je govoril zelo resno, zdaj pa se prekršno smeje. Da, Jan Prochazka ima smisel za humor, tudi pri resnih zadevah. Zal pa ga nekateri nimajo...

JANEZ STANIČ

Portret tedna

Ahmed Hasan el Bakr

Bilo je ob zori, 17. julija. Predsedniška palača je čemela še vsa zaspala sredi pušobnega Bagdada. Nenadoma je zgodnjemu jutranju tihoto raztrgalo grmenje težkih motorjev. Od vseh strani so privleli tanki in oklepi avtomobili. Malo zatem je bila palača obkoljena. Od vsepovsod so rezale proti njej topovske cevi.

Nenadoma je v notranjosti palače, v predsedniški sobi, rezko zazvonil telefon. General Abdel Rahman Aref, predsednik Iraka, ki je takoj uvidel, kaj se pripravlja, je dvignil slušalko. Ali se vda? Ne. Hotel je pridobiti na času. Morda bi se dalo upor zatreti. Toda v naslednjem hipu je zagrmela prva topovska salva. In potem je spet zazvonil telefon. General Aref je še drugič dvignil slušalko. Z nekaj besedami je zornikom prepustil Irak, ki sta mu vladala on in njegov brat pet let.

Človek, ki je bil na drugi strani žice, je naglo sporočil novico generalom, ki so stali okrog njega, in začel deliti ukaze. Bil je to general Ahmed Hasan el Bakr, novi »močni človek« Iraka.

Na fotografiji, ki so jo nekaj ur pozneje tiskovne agencije poslale v svet, sedi za mikrofonom z rahlim, blagim nasmehom in skoraj zasanjano rdečim. Prav tako je videti, kot ga je označil eden izmed poznavalcev arabskega sveta: pobožen, konservativen, sentimentalni.

Toda pretokost generala Hasana el Bakra ni niti malo sentimentalna. Odkar je stopil v tok irske zgodovine, ni bil nikdar sentimentalni do drugih in tudi drugi niso bili sentimentalni do njega. Tudi ko je poklical po telefonu generala Abdela Rahmana Arefa, ga je navdajalo vse kaj drugega kot sentimentalnost. Zakaj? Z bratoma Aref je imel velike neporavnane račune.

Njegovo ime se je prvokrat pojavilo na straneh svetovnega časopisa 8. februarja 1963, ko je irška veja stranke Baas s kravatnim udarom strmoglavila generala Kasema, ki je vse preveč postal subrogirani orodje marksizma. Stranka takrat ne v Siriji ne v Iraku še ni bila razpečjena v desno in levo krilo. Toda trenja med tistimi, ki so se gorleče zavzemali za levičarska in laična načela ter znanstveni socializem, ter tistimi, ki so gorleče za republikanski nacionalizem, so se že takrat jasno odražala v novi garnituri, ki je prišla na oblast. El Bakr je postal predsednik vlade kot kompromisna osebnost med obema strujama.

Sledilo je nekaj burnih mesecev. Najprej krvavi obračuni s komunisti, potem kilavci pogovori o trojni uniji ZAR-Sirija-Irak. Pogovori, na katerih je Naser, razočaran nad hotelim neuspehom unije s Sirijo, opral glave tako sirskim kot irskim baasistom, potem manj krvavo obračunavanje z marksisti in naposled novo vojno proti Kurdom.

Hkrati so se razplamtevali tudi notranji boji. Bakr, ki je stal na strani desnega krila v stranki, se ni ostro spoprijemal z levičarjem, zlasti pa z ambicioznim Alijem Saadjem, ki je bil sprva notranji minister, pozneje pa minister za informacijo. Bakr je očital Saadiju njegov goreči ateizem in omdačevanje korana v javnosti. Saadi pa je spet nergal, ker so morali sestanke stranke vsak večer ob sončnem zahodu prekinjati, da so lahko verni oficirji z obrazom proti Mekki opravili svoje dnevno molitev. Ti pa spet niso mogli opustiti svojemu sovražniku, da nemešno zaudarja po alkoholu.

Nasprotja med Bakrom in Saadjem so bile seveda veliko globlje narave. Saadi je bil najpljupčiji predstavnik levega krila Baasa, ki je hotelo uveljaviti baasistična načela v gospodarstvu in nacionalizirati banke. Bakr je v tem boju podprl desno krilo z zunanjim in državnim ministrom Talebom Seibom in Hazemom Džavadom na čelu.

Toda Saadi je postajal vse bolj nevaren. Na njegovi strani je bila nova paramilitarna organizacija, nacionalna garda, ki jo je Saadi v času, ko je bil notranji minister, zgradil v pravo vojsko, saj je imela celo letalske enote. Novembra so se Saadijevi nasprotniki sestali in sklenili, da je treba »vernika« spraviti a poti. Strpali so ga v letalo in ga poslali v Madrid. V silovitem sporu, ki je sledil, sta morala naposled popustiti

tudi Seib in Džavad in oditi v izgnanstvo v Libanon.

A še preden se je položaj zbitril, je posegel vmes predsednik republike, general Abdel Salem Aref. Aref je 18. novembra s svojimi privrženci napravil smali udarec in z eno potezo praktično spravil baasiste ob svojo oblast. Bakr je bil odstavljen, novi premier je postal Taher Jahija, Bakr pa je bil imenovan na nepomembno mesto njegovega namestnika; za obrambnega ministra je bil postavljen general Hardan Takriti. Vsi ti ljudje so bili sicer baasisti, toda Aref je bil dejansko daleč od načel, za katera se je zavzemal Baas. Taher Jahija se je prilagodil novemu položaju in je zapustil stranko, medtem ko je vse druge baasiste, ki so se ostali v vrhu, Aref ubegala za drugim odpravil. Nekaj so jih poslali na sodišča v Kajro, Takriti je bil imenovan za veleposlanika na Švedskem. In naposled je prišla 14. septembra 1964 vest: general Ahmed Hasan el Bakr, bivši iraški premier, nato namestnik premiera in naposled veleposlanik v zunanjem ministrstvu, je bil danes upokojen. Malo pozneje pa so Bakra še obtožili, da je sodeloval v zaroti, in ga zaprli v Bagdadu.

S tem je bila kariera pobožnega, konservativnega in sentimentalnega generala za več let končana; hkrati z njim so tudi iraški baasisti izgubili ves vpliv v oblasti.

O Bakru skoraj štiri leta ni bilo slišati ničesar. Šele 18. aprila letos je bil slišati znanostnik, ko je v skupini 13 oficirjev poslal predsedniku Arefu pisмено zahtevo, v kateri so generali, ki so, kot kaže, vsi sodelovali v udaru zapisali: »Irak se ne more politično in gospodarsko dvigniti, če ne bo obnovljeno ustavno življenje, v demokratičnem ozračju, s parlamentom, izvoljenim na splošnih volitvah.«

Očitno je ta skupina že tedaj snovala zaroto proti Arefovemu režimu, ki je bredeel v čedalje večje težave. Petletno obdobje Iraka. Gospodarske težave, ki jih je povzročil spor med Sirijo in irakiški petrolejski družbo, ki je poglavitni vir iraških deviznih virov, so se še povečale, ko je Irak lani ustavil dobavo petroleja vsem tistim državam, ki so med junijsko vojno pomagale Izraelu. Arabska socialistična unija, ki je edina dovoljena politična organizacija v državi, zaradi sporov med različni političnimi skupinami nikakor ni mogla živeti. Kurdsko vprašanje, ki naj bi ga bili rešili s sporazumom, ki ga je sklenil s Kurdi takratni premier Bazaž, pa je še vedno odprto, saj je takratni sporazum, ki je sicer pripeljal do ustavitve oboroženih spopadov, ostal praktično in na papirju.

General Ahmed Hasan el Bakr in njegovi pristaši iz desnega krila Baasa in iz vseh konservativnih nacionalistov trdijo, da bodo te probleme razreševali uspešneje kakor doslej. S tem so tudi utemeljili državni udar. Pravijo, da bodo uredili kurdsko vprašanje, se lotili obnove demokracije s pripravami na splošne volitve – ne bodo pa dovolili obnove strank – ter popeljali deželo v stabilnejše gospodarsko prihodnost s petrolejsko politiko, ki bo prinesla Iraku več deviznih sredstev.

Ali bo ta politika za Irak uspešna, kot je bila dosedanja, bodo pokazali prihodnji meseci. Toda kakršna koli že bo politika novega režima, če jo bo hotel uspešno urediti, mu bo potrebna čimvečja politična enotnost v državi. Da pa bi novi režim lahko to enotnost dosegel, je mogoče resno dvomiti. Komunisti, Kurdi, nasseristi in nazadnje Arefovi pristaši, ki so bili vsi ob svojem času žrtve Baasa, najbrž ne gledajo v prihodnost, ki jo obeta Hasan el Bakr, z kdove kako velikim zaupanjem. Razen tega je tudi veliko vprašanje, ali bo novi režim ohranil svojo notranjo povezanost. Že zdaj se namreč širijo vesti, da hočejo baasisti zagospodariti nad državnim aparatom. To ne bi bilo nič čudnega. Baasisti so doslej vedno kadarkoli so bili na oblasti, v kaki koalicioni skušali spodnesti svoje partnerje. Prav lahko se torej zgodi, da se bo z »renesanso« Hasana el Bakra začelo za Irak ne obdobje stabilnosti, marveč novo obdobje nemirov in notranjih obračunav.

ANDREJ NOVAK

„Rdeča buržoazija“

Tej skupini (t. j. novotarjem) se je posrečilo uveljaviti novo teorijo za vseobsegno napotilo vodstva dežele v prihodnje. Toda to napredno vodstvo se je moralo spustiti v boj, ki bo brez dvoma dolg in hud

Obisk na trgu Fontenoy (III)

Človekova pravica do kulture

Razprava za konferenčno mizo strokovnjakov v UNESCO

Ko so direktor indijskega mednarodnega centra Romesh Thapar, George Laming z Jamajke, Francoz B. Breytenbach in Američan Y. A. Cohen, Japonec Kikotaka Aoyagi, vodja inštituta za filozofijo na sovjetski akademiji znanosti Vladimir Mševenreadze, univerzitetni profesor dr. Nicholas Otieno iz Kenije pa — glej, znani obraz — republiški sekretar za prosveto in kulturo Slovenije Tomo Martelanc in drugi odšli iz palače na Trgu Fontenoy, so za seboj in Calderjevo usodno pretečo kinetično plastiko pustili pošteno opravljeno delo.

Univerzalna deklaracija OZN o človekovih pravicah je že leta 1948, torej pred 20 leti, vpisala v svoj seznam tudi pravico do kulture. Vendar sta se najmanj dve tretjini človeštva, ki za to ne vesta. In celo v tako imenovanih visoko razvitih civiliziranih deželah so se obupano oglašili: »Ali smo res zgolj brezdušni kolesje konzumacijskega stroja?»

Listina na temo »Pravica do kulture kot človekova pravica«, ki so jo ob koncu šestdnevnega posvetovanja pretekli teden v okviru UNESCO v Parizu sprejeli strokovnjaki iz raznih dežel sveta, sodi najbrž med najradikalnejše dokumente UNESCO. Čeprav so bili udeleženci povabljeni osebno, ne kot uradni predstavniki dežel, in čeprav je njihov jezik razodeval različne pojme različnih strok, bo organizacija OZN za prosveto, kulturo in znanost njihove soglasne sklope in posamezne referate vseeno natisnila tudi v svojem imenu ter te publikacije razposlala vsem državam — članicam. UNESCO bo namreč v prihodnjih dveh letih začel z novo univerzalno akcijo, posvečeno človekovi pravici do kulture.

Ko sem sedel kot opazovalec prve seje tega uslednega strokovnega zbora za okroglo mizo v sedmi konferenčni dvorani s kabinami za sodčasno prevajanje in klimatiziranimi napravami sem si zastavil vprašanje: »Najbrž tistim, ki se vedno umirajo od lakote ali ki jih ubijajo bombe, ni tako sprenstvena pravica do kulture...« Toda kultura ni samo gledališče, kip ali magnetofon. »Kultura ne rabi kakemu nameri ali vrsti namenov, ampak je, tako kot je vselej bila, sredstvo, skozi katero se izražajo vsi nameni in v katerem vsi živimo svoje življenje.« so začeli navzoči enega izmed osnutkov.

V UNESCO kopirajo papir na papir. Tokrat sem na dnevnem redu komisije bral prve splošne razprave o osrednjih pojmovanih kulturnih pravic, drugič, razvoj teh pravic v industrializiranih družbah in družbah v razvoju v zadnjih 20 letih (in sicer: v vici posameznikov, pravice skupnosti in skupin ter vprašanje elite v odnosu s množico, treščilci, čimtelji, ki vplivajo na kulturne pravice kot človekove pravice (tradicijska, vzgoja, množična komunikacijska sredstva, kulturno posredovanje, družbeno-

ekonomski pogoji in družbena vloga umetnikov in pisateljev).

Mnenja o kulturi

»Kultura je treba narediti ne samo dostopno, ampak naj ima do nje vsak državljani pravico, se pravi, da mu jo je treba omogočiti.« je menil Tomo Martelanc, ko sva govorila o značilnostih razgovorov.

Druga značilnost zasedanja je bila po njegovem ta, da je delo potekalo v nekem svežem vzdušju; ne v okostenelih in obrabljanih formulacijah. Tretja ugotovitev pa je, n.p.r., bila, da kultura, kakršno imamo v obstoječi družbi, zlasti tisti, ki se poraja iz družbe izobila, ne more biti kriterij za oblikovanje kulture širokim množicam ali deželam v razvoju. Na konferenci je končno tudi prevladalo neko posebno vzdušje, ki so ga vnesli številni zastopniki tretjega sveta; se pravi, da so tudi nasprotniki svoje ugovore morali izražati samo na neki popolnoma nov in naprednejši način.

»V našem dinamičnem svetu se kultura ne more več zadržati samo na vzdrževanje starih spomenikov... Družbeni proces se ne more skriti samo na tehnološki napredek.« sem si zabeležil na eni izmed sej v palači, ki so jo začrtali arhitekti Marcel Bruar (ZDA), Pierre Nervi (Italija) in Bernard Zeherfuss (Francija), pri čemer so pripredali svoje plastike, slikarje, tapisarje in fotomontaže po dvoranih in hodnikih najimnitnejši mojstri, od Henrija Moora in Picassa do Tomaya, Arpa in Bazaina...

»Kultura ni statična vrednota; kot imamo nove proizvode, tako bo znanost spremenila tudi kulturo.« je najbolj tehnološko zavzet ponavljal zastopnik iz atriske Kenije, ki je maloprej povedal anekdoto, kako so pri njih zaprli nekoga domačina, ker je v znamenju vrtnice k pristni domači kulturi začel hoditi po mestu — gol.

Čilski dramaturg in pisatelj Fernando Debasa je na temelju ugotovitev, čes da so v Južni Ameriki španskoportugalski; za vojevalci in pozneje se zaostale socialne razmere ustvarili globok prepad med maloštevilno elito in zaostalo množico, zaostri naslednje vprašanje: »Večina ljudi v Južni Ameriki kulture sploh nima. Ti ljudje so v kulturnem smislu — prazni, so povsem pa-

sivni, brez volje in dostojanstva. Tem ljudem je treba najprej dati človeško dostojanstvo... Vsaka akcija za opismenjevanje v teh deželah je hkrati tudi socialno in politično dejanje. In narobe: če opismenjevanja ne spremljajo tudi socialne reforme, se že pismeni ljudje znova pogreznejo v nepismenost...«

Ali je mogoče, da so ljudje sploh brez kulture? Najbrž je težko zavzeti takšno stališče. Vsak človek ima neko kulturo. Goto-vo pa je, da so bogati narodi zatiranim in izkoriščanim v preteklosti veliko izvirne kulture ukradli in uničili, nato pa so jim ponudili svoje surrogate. Neke Afričan je pripovedoval o primeru krščanskih misijonarjev. Sila kriče je bil tudi primer Južne Amerike. Zaostale množice vse bolj prodirajo na obronke velemest in tu svojo nekdanjo kulturo utopijo v revščini, televizorjih, reklamah in motorizaciji.

Ali je torej kulturo ljudem treba dati in kdo naj jo da, ali pa jo že imajo?

»Če pravimo pravico do kulture, potem to že pomeni nekaj; ni pravice do nečesa, česar ni, ampak do nečesa, kar obstaja.« je meditirala starejša francoska strokovnjakinja iz UNESCO. Razvila je tudi tezo, da pride v kulturi vselej, ko ni jasnih ciljev, do skrajne stacionarnosti ali pa do neklih pretiranih sprememb, ki so same sebi namen.

»Če človek hoče vedeti, kam gre, mora imeti že neke dane vrednote, ki so veljavne v vseh časih.« Indijec, ki je postavil to trditev, se je zavzel tudi za nekatere vrednote, ki so vsem ljudem sveta v vseh časih nujne. Čeprav je po drugi strani napadel folklorni tradicionalizem in izkrivljeni obliki kulturnega turizma. »Urbanizacija« je delo kulture. Kultura je družbeni pojav in zato mora odsevati vse družbene spremembe. Ker imamo vsi pravico do kulture, govorimo o pravici množice do kulture.« je ugotovil sovjetski profesor. »Kultura je sestavni del človekovih pravic.« je podal zelo primerno stališče pomočnik generalnega direktorja za področje socialnih in humanističnih znanosti in kulture, mladi Marokanec Mahdi Elmandjera, ter realistično pokazal na dva bistvena vzvoda: na vlogo centralne vlade in vsaki deželi in na vprašanje jezika kot transmissije v kulturi, pri čemer pa je jezik elite pogosto v nasprotju z lokalnim jezikom večine.

Zanimanje za naš federalizem

Indijec je pri vsej svoji širini gledal svet zgolj skozi indijsko poloblo. V hipu je zastavil 16 svojih nacionalnih jezikov in se kljub prevladujoči hindujščini zavzel za angleščino kot enoten jezik na nacionalnem trzišču. Egipčan, univerzitetni profesor Bu-

tros Ghalli, je še veliko bolj neprikrito za- rezal: »Ali niso mikronacionalizmi sedaj že anahronizem! Napredek je možen samo v velikih celotah...« Ob takih ugotovitvah pa so se vsi živo zanimali tudi za jugoslovanski federalizem v kulturi. UNESCO bo med izbranimi monografijami raznih primerov med prvimi izdal zbornik o organizaciji kulturne politike na jugoslovanski federalni podlagi.

Medtem ko je uvodni seji predsedoval gost iz Jugoslavije, ki je podal tudi enega izmed referatov, je ostala zasedanja vodil redni predsednik Romesh Thapar iz Indije z dobrimi in manj dobrimi metodami dela. Dobro je bilo to, da je znal sproščeno, a obenem profesorsko odločno porazdeliti zadolžive glede na posamezne odstavke. Po drugi strani pa je bilo slabo, ker so se pri oblikovanju predlogega dokumenta izgubili v podrobnostih. Tako je kljub uspehu v razpravljanju nekaj časa kazalo, da sploh ne bodo mogli sestaviti skupnega in od vseh podpisane dokumenta. Manjkalo je jasne spodbude za akcijo. Preveč je bilo opisovanj.

In vendar so ob koncu sprejeli zelo izrazit dokument, v katerega je tudi sovjetski predstavnik vključil svojo zahtevo proti vojni. Vzporedno s tem pa se je zanimiv govorni dvoboj sprožil ob izrazu — konzumacijska družba. Skoro vsi udeleženci posvetovanja, ne samo iz zahodnih dežel, ampak tudi iz dežel v razvoju, so se strinjali s pojmom »konzumacijska družba«, edino sovjetskega profesorja je ta izraz nekoliko motil. Tudi definicijo »demokracije« so zaradi možnih nesoglasij raje preskočili, čeprav so smiselno zajeli idejo o tem, da se pravica do kulture lahko razvija samo v svobodi in brez vmešavanja od zunaj.

Dialog v svobodnem krogu

Sedajni revolucionarni val kritičnega nasprotovanja, ki so ga po vsem svetu sprožili študentje in izobraženci, je našel svoj odsev tudi v klopet tega posvetovanja. Zlasti francoski gledališčnik François Jeanson je vsepovod poskušal vpletati aktualne izraze in zive zahteve po soodločanju v družbi. »Kultura je vedno neko nasprotovanje situacije, v kateri je človek.«

Postavili so zahtevo, da naj se »človek zavestno postavi v svoj svet, in s pet so razpravljali, če gre pri tem za to, da je kdo operativen in dejaven v tem svetu, ali če gre za to, da obvlada stvarnost okrog sebe.« Prevaljaka v kabini za simultano prevajanje je krillila z rokama in končno za šipo predlagala svojo varianto izraza.

»Izvirnost tega posvetovanja je bila v tem, da je obravnavalo povsem sodobno področje, ki ga v UNESCO doslej še nismo pogledali. Zato tudi nismo imeli o teh vprašanjih kakih utrjenih predstav. Dialog, ki so ga razvili v svobodnem krogu strokovnjaki iz raznih dežel, je nedvomno uspel. Zdal ko smo spoznali teren, bomo lahko začeli z zavestnejšo akcijo.« mi je v pokorovu dejal pomočnik generalnega direktorja UNESCO Mahdi Elmandjera.

Ko sem ga vprašal, kako UNESCO razbija preveliko neučinkovitost svojih akcij in kako hkrati sprošča čimveč pobude samih držav — članic, je menil, da je to bistveno vprašanje v poslovanju UNESCO. Po njegovem pa je treba upoštevati tudi razloge za to, zlasti dejstvo, da živa mednarodna organizacija lahko odraža samo stvarnost svojih držav članic. Če bi UNESCO skušal več kot to, bi tvegala, da se znajde v irealnem položaju, to je se dlje od učinkovitosti. UNESCO kot instrument kulturne akcije tudi nikdar nima dovolj sredstev za svoje akcije. Posamezne članice so s prioriteta: že začrtale neenakosti. Klub temu pa je upati, da bomo v kratkem začeli z bolj sproščeno in bolj učinkovito kulturno akcijo.

Elmandjera je izrazil priznanje prispevku, ki ga daje v okviru prizadevanj UNESCO Jugoslavija, in napovedal velike možnosti za nadaljnje sodelovanje, zlasti glede studija federalnega in samoupravnega urejanja kulturnih vprašanj.

»Sedaj potrebujemo žive kulture... Pred nami je eksplzivna situacija in UNESCO mora reagirati... Svoboda znanja je glavna človekova pravica... Ni nasprotij med humanističnimi in prirodniimi znanostmi...« Tako so se še in še vrstile postavke v novi deklaraciji o človekovih pravicah do kulture. Calderjeva železna plastika v obliki vetrnice se je majala in vrtinčila. »Problem lahko povzamemo v konfliktu med pravico do kulture in pravico kulture. Prva predstavlja pravico posameznikov, da imajo dostop do kulture, česar sta jih oropala revščina in politični pritisk. Drugo pravico pa ima kultura sama, namreč pravico, da preživi in da se spopade z radikalnimi spremembami modernega sveta. Prva pravica zahteva modernizacijo, drugo, nasprotno, ta modernizacija vse bolj ogroža.«

BOGDAN POGACNIK

MAKSIM SEDEJ: NA OBALI, 1965, olje

Naši sodobni slikarji in kiparji

Maksim Sedej

Maksim Sedej, slikar in grafik, rojen leta 1909 na Dobrčevem pri Zireh, je končal zagrebško Akademijo likovne umetnosti pri profesorju Becicu, Tartagli in Kljakoviću. S svojimi vrstniki je leta 1937 ustanovil v Ljubljani »Klub neodvisnih«, ki je v tem času zastopal nove, naprednejše ideje v slovenskem slikarstvu. Razstavljal je večkrat v Ljubljani, v Celju, Beogradu, Mariboru, Zagrebu, Pljuju, Reki, Somboru, Bledu, v Rimu, Milanu na bienalu v Benetkah, v Trstu, Bruslju, Zürichu, Sao Paulu, New Delhiju, Celovcu, Luganu, Londonu, Berlinu, Liepaju, Barceloni, Varšavi, Trondheimu, Porioguaru, Eastburnu, Pistooji, Livornu, Leningradu, Teheranu, na Danskem, Svedskem in Norveškem.

Za svoje slikarsko, grafično in ilustratorsko delo je prejel več priznanj in nagrad, tako že leta 1939. II. nagrado ob razpisu Banske uprave za slikarsko okrasitev hodnika, leta 1947. II. nagrado za slikarsko delo med NOB in po osvoboditvi ter tri Levstikove nagrade za ilustracije v letih 1953, 1954, 1956. Leta 1967. je prejel tudi Prešernovo nagrado za svoj pomemben in obsežen življenjski slikarski opus. Maksim Sedej je vrtil svoje obzore in tehnično znanje s kompozicijo del starih mojstrov, olj in fresk. Dosti je v študijske namene popotoval po Evropi, zlasti po Italiji, Franciji in Švici. Od leta 1965 je redni profesor na Akademiji likovnih umetnosti v Ljubljani.

Ne bi si mogli zamisliti prereza slovenskega slikarstva med obema vojnama brez obseznega opusa Maksima Sedeja. Kot član »Kluba neodvisnih« je od vsega začetka veljal za eno njegovih izrazitejših umetniških osebnosti. Likovno občinstvo je presenečal z izrednim barvnim občutjem in lirčno mehko, z nekako zasanjanimi protagonisti svojega najintimnejšega doživljajskega sveta. Največkrat se mu kot tema v slikah ponuja družina, ki jo je znal ujeti v vseh vsakdanjih drobnih, a življenjsko lepih trenutkih. V gledalcev spomin se je Sedejevo slikarstvo vtisnilo kot pesem družinske domačnosti in iskrene navezanosti. Tedaj je po kratki dobi malone naturalističnega studija po naravi odkril svoje nagnjenje za prepenjenje vsakdanje resničnosti v oplemeniteno barvno vizijo. Po vzhodu francoskih koloristov je skušal vnesti na svoja platna barvne kombinacije čistejših rdečin in zelenil, ki so jih brzdale prevladujoče sivine. Te so značilne za Sedejevo delo predvojnega obdobja. Nikoli niso težke, umazane ali nevttralne, vedno so mrzlo ali toplo obarvane. Prav te sivine ustvarjajo melanholična ozračja Sedejevih »Ateljejev« in domačih družinskih prizorov. Pa tudi krajine in večje tematske kompozicije je znal prepojit s svojiko »sedejevsko« barvno in oblikovno mehko. Celotela s tematično NOB, kot so »Begunci« ali »Pogreb talca«, so prežeta s podobno sivino, ki raztaplja bolečino in kaže elementarni upor naših ljudi na poseben, nič dramatičen način.

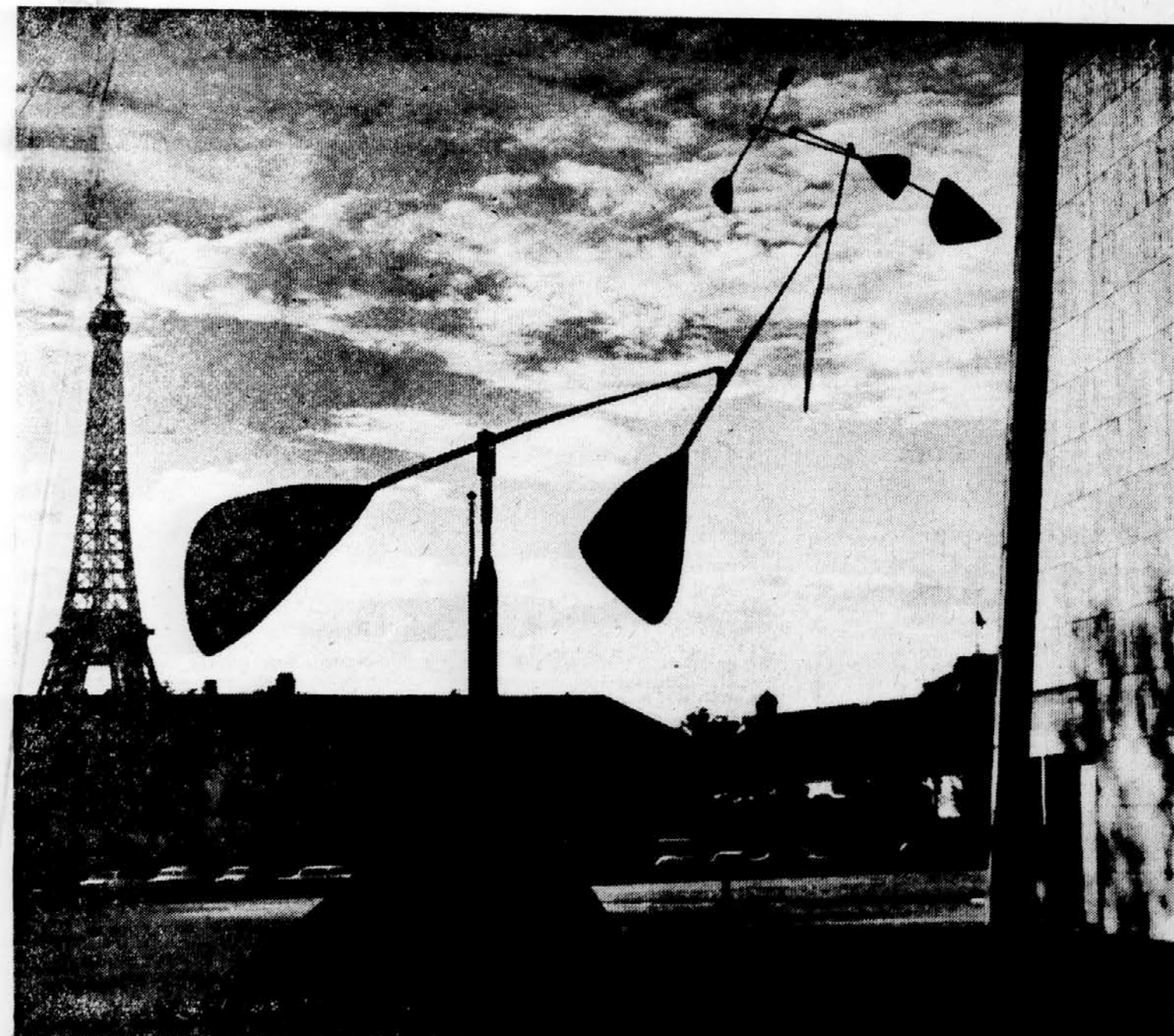
Po letu 1945 se je slikar vnovič vrnil k temeljitejšemu studiju po naravi, a se kmalu znašel pred pomembnim problemom: kako dati ekspresivni barvi, ki jo je v tej dobi že razvil do svoje največje moči, tudi trdnost, enakovredno občutnost. Zdel se je rešiti lirčne mehke in najti kompaktnjšo obliko svojim barvam. Dotedanja tekoča, rahlo dolžinsko raztegnjena silhueta ljudi in predmetov ga ni zadovoljevala, saj ga je nehote prestavljala v idealiziran svet, ki ga je slikar preživel in se mu je upirati. Sedej je želel ustvariti oblikovno trdne temelje za novi, nesentimentalno stvarni čas, ki ga je živel. Na vo-

ljo mu je bilo več poti. Eno od teh je nakazal v »Zatšju s ptičkoma, ki se je približalo poenostavljenju oblik in barvnih ploskev z rahlo dekorativnimi primesmi. Toda to je bil le osamljen poskus. Slikarja je vlekle v analitično razbijanje oblik pa v sestavljanje novih, kubistično trdnih obrisov. Snov se mu ni spremenila, še naprej se giblje v ljubem svetu svojih domačin, še vedno se prepušča čaru cirkusa, obmorskih in kmečkih prizorov, toda nova notranja členitev oblik je prinesla v Sedejevo slikarstvo poseben nemir in primasi dramatičnosti, kakršna do tedaj pri njem nismo srečali. Kompozicije, kot so »Pogreb harelkina«, »Harlekin in deklica«, »Vizija«, in »Družinski portret« (1964), nam pričajo o bistvenih spremembah Sedejevega nekdanj idealnega, sedaj pa usodno razklanega, vase dvojnega domišljajskega sveta, ki ga je začel izražati s temnejšimi, med seboj kontrastnimi barvnimi nanosi. Idilična doba je končana. Slikar se je zavzel, da se ne bo vrnila, in je skušal najti slikarsko pričevanje prav temu svojemu tpekmu spoznanju.

Zelo pomemben je tudi Sedejev grafični opus. Že leta 1933 je izdal socialno obarvano mapo linorezov z naslovom »Predmestje«. Tudi Mrzelov »Bog v Trbovljah« je nudil Sedeju priložnost za vrsto odličnih lesorezov. Ti so po vsebinski zamisli in izvedbi sila preprosti, a zavoljo domiselnih kombinacij črno-belih nasprotij in variacij ploskev s črto zelo učinkoviti. Tudi po vojni se slikar ni odrekal grafiki, poskusil se je tudi v barvnih lesorezih, ki pa so motivno po večini spremljali njegove slikarske kompozicije.

Pomemben in močno cenjen je Sedejev prispevek naši ilustratorski zakladnici. Njegova lirčno občutljiva risba je hitro pritegnila stare in mlade bralce. S slikami je okrasil vrsto knjig, pravljic, novstev, pesmi in si pridobil upravičen sloves doma in na tujem. Prav tako ne smemo prezreti Sedejeve monumentalne dekorativne dejavnosti, saj je ustvaril vrsto odličnih zidnih slik tako na temo NOB kot iz zgodovine naših prednikov in Ljubljane.

MARIJAN TRSAR

CALDERJEVA ZELEZNA VETRNIC

II. INTART v Udinah

Srečanje likovnikov treh dežel

Makuc in Jakac najbolj popularna razstavljava

V Udinah je kazal toplomer 34 stopinj v senci, ko sem se zatekel v prijeten hlad romansko gotske cerkve sv. Frančiška v ulici Ospedale Vecchio. Pred vhomom je metala dolga platenata streha živorumenno senco, ob monumentalnih vratih, pod ogledom z zastavami treh držav in treh narodnosti, pa je pisalo z velikimi črkami INTART. Razstavo likovnih umetnikov iz treh dežel — Slovenije, Furlanije — Julijske krajine in Koroške — so s tem nekam splošno povezujočim imenom prvič priredili lani v Celovcu. Na svoji krožni poti naj bi obiskala vsako leto središče ene izmed sodelujočih dežel, seveda vsako leto nova, z deli drugih, po možnosti najboljših likovnih umetnikov. Letošnja prireditev te vrste je torej druga.

Ze kar drugič se je pokazalo, da bo težko vsako leto predstavljati druge in povrh se najboljše umetnike, saj jih — vsaj na Koroškem in najbrž tudi v Furlaniji — Julijske krajini — gotovo ne bo dovolj, po vsaj treh razstavah pa jih bo zmanjkalo tudi nam. Zato so že letos razstavljali tudi nekateri znanci od lani, seveda z izjemo Slovencev. Navsezadnje pa, če se bodo res držali merila kvalitete, ne bo nobene nesreče, če bomo večkrat zapored srečevali ista imena na zaporednih prireditvah.

njem že v bistvu konceptov, nikoli daleč ali celo brez zveze z življenjem in okoljem, v katerem so nastali. Izrazito racionalna ta umetnost ni nikoli bila in prav tako je vedno odklanjala edino ali prevladujočo domislico kot nosilko razvoja in napredka. Zato so tudi redki pojavi abstraktnosti pri nas navadno drugače pogojeni, kot je, denimo, to v Nemčiji ali v Združenih državah Amerike.

Tudi na INTARTU 1968 je dobil Bogdan Borčić za ciklus petih grafik sele drugo na-

koliko utrujajo oči, po drugi strani pa izredno dekorativno poživljajo razstavne prostore in celoten izbor. Ta racionalnost in dekorativnost dobi svoj pendant v razstavljenih kolekcijah dveh drugih umetnikov, Italijana Sergia Mazzole in Avstrijca Seppa Schmölerja. Oba ustvarjata majhna umetniška dela, katerih poglavitni komponenti sta prav tako dekorativnost in racionalnost — le da se zadnja izraža predvsem v funkcionalnosti. Namesto plastike razstavljata umetniški nakit in tako sva priborila tej ustvarjalni vrsti mesto med umetnostnim snovanjem — pač zaradi simpatične sredine med funkcionalno dekorativnostjo in plastično domiselno oblikovnostjo, katero sta, Italijan bolj po estetski, Avstrijec bolj po izrazni plati, posrečeno izbrala.

Slikarstvo, kiparstvo, grafika, nakit in mešane tehnike že po tehnični plati pomenijo kaj različno zmes, da ne omenimo k temu še generacijskih razlik in splošne težnje k individualnosti v sodobni umetnosti. Pa vendar, celo kljub posameznim močno opaznim priklonom raznim kontinentalnim in svetovnim vzorom bi lahko precej določno pokazali na pripadnost posameznih razstavljalcev. Najsi bodo to plastični in dinamični poskusi: Giannija Grimaldija, najsi racionalna na gradnja mozaike »Vere« iz ptičje perspektive Tina Piazza, najsi gre za geometrijske konstrukcije Bruna Santinija ali za na ljudsko keramiko na eni in na campiglieske vzore na drugi strani naslonjeno plastiko Maria Morettija, najsi imamo v mislih Carajeve plastike ali Aulove opartistične kompozicije, Braidottijevo prostorsko abstrakcijo ali Daneove lepljenke, najsi gre končno za Fizzinatove barvne in dinamične abstrakcije ali za Mazzolin nakit — v vsem bomo začutili določene silnice, značilne za romansko, če že ne mediteransko umetnost, bolj naklonjeno duhu kot čustvu in obliki kot vsebini, bolj polno fizične dinamike kot temnih globlin fantastike.

Podobno, samo v nasprotnem smislu, nas opominjajo nase dela Korošcev iz Avstrije. Tako v Cerjakovih plastično-dekorativno pokritih ploščah kot v Graefovih dinamičnih, na ostankih kubizma zgrajenih dekorativnih kompozicijah s človeškimi razmerji, tako v slujah človeške figure pri Krawagni kot v Petschoungovi grozljivi izrazni fantastiki, v različitih, barvitih, a hladnih Starkovih akvarelih, v majadni abstrakciji Lösslovih del, tako v čistih barvnih lesorezih Wuchererja kot v dinamičnih ekspresionističnih akvaintah Tichaja, v enigmatičnih bronastih sestavljenkah Gruberja in v klasično izraznih, v ekspresionistični maniri izdelanih plastikah Glawischniga, tako v Hočejevih poudarjeno izraznih anatomijah in v Jaindlovih lesenih plastikah z zabrisanimi pomeni kot v Omanovih modernih drobnopisih, abstraktno barvnih ploščah, v Krausovih sestavljenkah in nazadnje v Schmölerjevem nakitu — povsod začutimo drug, severnjaki, morda prevladujoči germanski duh, nagibenje k zunanji nejasnosti, k enigmatičnosti, poudarjanju izraza in vsebine, mnogokje težnje k fantastiki, v kateri se skrivajo baladno ali psihološko sporočila.

Nekje na sredi med tema poloma. Vsaj tak vtis vzbudi II. INTART v Udinah. Seveda ne v slabem pomenu besede, saj je naša kolekcija gotovo najmočnejša. Toda izbor — od Jakca, G. A. Kosa, Mateša in Kregarja mimo Persima, Seljaka, Subica in Sedeja pa do Borčića, Apollonia, Tihca, Lenassija in Lapajnetra, nam že po generacijski sestavi dovolj pove, Stara, realistična in v ekspresionistični dobi zrasta ali dozorela generacija na enem koncu in najmlajša, po letu 1950 izoblikovana skupina iskancev — še živih, včasih neustaljenih in radovednih, poskušajočih in polnih rasti — vmes pa sicer že povojna, a sedaj že srednja generacija, ki gradi na moralnem izročilu stare, toda v jeziku mlajših. Da, Slovenci smo na te razstavi nekje v sredi. Ne po kvaliteti — samo po značilni, morda nacionalni ali regionalni komponenti. V skoraj vseh delih naših razstavljalcev prevladuje resnost koncepta nad težnjo po novosti, zrelost izvedbe nad bleščajo domiselnostjo. Vse to pa v okviru osebno zastavljenih zasnov in zavesti morali dolžnosti, te zasnovne čim jasneje in dosledneje umetniško izdelati.

JANEZ MESESNEL

LEOPOLD HOČEVAR: ZASAVSKA POKRAJINA, tempera, 1968

UMETNOSTNOZGODOVINSKI SPOMENIK — RAZSTAVNA DVORANA INTART 1968

je dobila v Udinah edinstveni razstavljalni prostor — ladjo romansko-gotske cerkve sv. Frančiška, poslikane s freskami XIV. in poznejših stoletij. Sožitje z eksponati je dražde, ne pa vedno skladno.

Izlake 68

Vračanje k viru resničnosti

Z letošnje slikarske kolonije

Na Izlakah, tam, kjer je svet okoli kar ponorel v nebo, kjer se oblačnega in deževnega dopoldneva oblaki kot tovarniški dim plazijo med soteskami in iščejo izhod, kjer je v sončnih dneh prav gotovo povsem drugače, so se zajedli vame verzi Mirana Jarca: Tema je še, ko na koleših blatnih brzdajo cestu iz vasi v tovarno. In potem, ko sem prišel domov in hotel napisati nekaj, nekaj pravzaprav lepega o slikarski koloniji na Izlakah, sem vedel, da se bom zatekel k Jarcu in v njem poiskal besed za vzpodbudo. Tako so vsi mednaslovi iz pesmi Mirana Jarca. Naši ekspresionisti so slikarji. Posebni, slikarji besed iz sebe.

»Umetniške kolonije so začele pri nas nastajati v času iskanja novih oblik odnosov med družbo in umetnostjo, zato jim pripisujejo nekateri celo sociološki pomen.« Je pred časom zapisal v Naših razgledih slavist Nande Razboršek, predsednik sveta slikarske kolonije na Izlakah. In ves čas pogovora je nehoti poudarjal pomembnost slikarske kolonije za ljudi iz revirjev, pristen stik z umetnostjo, ki ga doživljajo ljudje iz teh krajev vsakokrat, ko priredijo kolonijo, in vsakokrat, ko dela razstavijo. Slikarske kolonije so se letos udeležili naslednji sil-

karji: Milan Butina, Miroslav Rada, Jože Tisnikar, Franjo Vujčec, Metka Krašovec, Polde Hočevar-Hoči, Ida Brišnik-Remec in Marjan Remec, Franci Kopitar-Silvo, avgusta pa pride še Janez Knez. Z nekaj razstavami, ki so jih priredili pred časom, so se bolj utrdili sloves kolonije, ki ima že posnemale. V sosednji Avstriji so razstavljali v Fohnsdorfu in Knittelfeldu, avgusta pridejo dela v Idrijo. Razstave iz fonda galerije (galerije same namreč ne nimajo) so na moč dobro obiskane. »Pridobivamo si v vse več obiskovalcev, ker je likovni pouk pri nas v do-

brih rokah.« pravi Nande Razboršek. In spominim se njegovih besed ob prvi slikarski koloniji, ko je dejal: »Dragi gostje slikarji, pojdite po naših dolinah, zelenih pašnikih, med žitna polja...« Veliko prizadevanosti je treba in veliko navdušenja, da steče slikarska kolonija s tako lahkoto, kot je na Izlakah. In veliko razumevanja.

V megli, temo, ki v njo zapuščenca pokrajina tone, v nebes pradno, mojih preplašenih misli oči se pno...

»Ne morem slikati zunaj. Ne morem. Jam lahko delam v ateljeju. Nekaj dni sem bil zunaj, ampak tole ni Tisnikar. Tisnikar je tole,« pravi slikar in pokaže avtoportret, olje na lesnino, ki ga je naredil neke noči brez spanja. In vendar je Tisnikar ugrabil tudi nekaj motivov iz narave. Pravi sicer, da z njimi ni zadovoljen. Ne more se odreči sebi, svojemu temnemu izrazu in jedkemu duhovičenju. Avtoportret preseneča. Hoči (še mladopotoško ime slikarja Leopolda Hočevarja) ga hoče zase. Ve, kaj je. »Ta pokrajina je vsa v gibanju,« se Tisnikarju upira češki slikar Miroslav Rada. »Morda je prav v tem čar in mik teh

vsakem... Vse kipi k nebu, toliko modrine se vseda na gričke. Industrija je bolečina te pokrajine, samo pogledite ta hrib, ki je naenkrat tako kamnit in vse preklian. Taksna je moja reakcija na to pokrajino.« Pravi Miroslav Rada malce opravičujoče in ne more si kaj, da ne bi pohvalil odlične zamisli slikarskih kolonij. »Ne samo to, da se slikarji spoznamo, da sklenemo vezi, ki bodo prav gotovo še dolgo trajale...« važno je, da so ljudje iz Zagorja in okolice sklenili ustvariti lastno galerijo — in v tej galeriji bodo oni sami, takšni kot so, in njihov svet. Slikar Miroslav Rada, član slikarske skupine Proměna iz Prage, je na Izlakah ustvaril več kot trideset del.

Ostro občrtala je vse jasna drevesa, hiše, ceste...

»Zelenilo me je vsega prevzelo, začelo me je pritegovati kot barva,« pravi Milan Butina, ki ga delo v gledališču že dlje oteguje od slikanja. »Ves čas sem iskal tople barve, dokler se nisem spoprijel z zelenilom... Spet sem se vrnil k začrtku, k naravi. Menim, da se nujno vrne k temu pravi slikarskega motiva vsakdo, ki pride v tako kolonijo... ki je postavljen pred naravo. Morda je prav v tem čar in mik teh

slikarskih kolonij.« Milan Butina je v vrsti olj na papirju upodobil svet okoli sebe drugače, kot ga je Miroslav Rada. In drugače ga vidi Franc Kopitar-Silvo, ki je letos že tretjič v slikarski koloniji. Vsako vidi svet zase, in morda je prav to zanimivo, kajti okoli je vendarle eno.

Leopolda Hočevarja-Hočija vse bolj privlačijo motivi z industrijskimi objekti. Tu je blizu doma in pokrajino pozna. Njegova dela Trboveljska elektrarna, Separacija in še nekatera razodevajo slikarjevo spoznanje o nujnosti slikanja tudi tega sveta, saj je tako resničen kot ranjeni hrib, ki so ga razpodelili, ali kot kmečka domačija. »V zelenem se spočijem« pravi Hoči. In čeprav še tako rad upodablja svet in ljudi okoli sebe, tovarne in dimnike, separacijo in vse, kar je tu zaan in za njegove ljudi resničnost, se do stikrat zateče k zelenilu gričev... za predah in po moč za nov naskok.

Takrat so utihntle ptice ko je okamenela te zemlje velika volja, vzbodena v togo gorovje.

Potem se še pogovarjamo. Kar ves dan. Zunaj dežuje in Nande Razboršek meni, da bodo šele jutri lahko znova odšli na delo

Franjo Vujčec, znani hrvaški naivec, zdaj pa zdaj odide v sobo, ki sta jo s Tisnikarjem spremenila v pravi atelje, in riše na steklo. Sedaj vem, kako nastajajo olja hrvaških navičev. Ne en dan, tudi mesec dni in več. Vujčec pravi, da mu nekateri zamerijo, ker slika temno, mračno. »Ampak zakaj ne bi? Sem sicer vesel človek, rad imam slikanje in kmetovanje. V Goli, kjer živim s starši, imam kmetijo... Slikam veliko, ampak rajši bi naredil sliko doma, kot pa tukaj.«

Potem pa govorimo o nečem prav zanimivem. Slikarka Metka Krašovec najde tisto. Sedaj vsevprek sprašuje, kakšen je podzemni slika, ki se včasih prikaže rudarjem. Je dober? Prinaša tudi zlo? Nande Razboršek pove zgodbo o njem. O revnem in pohlepnem rudarju. Da, to bi bilo nekaj. Narisala ga bom. In ne govori, bolj poslušaj. Vse hoče vedeti o njem. Skicira vse popoldne, ko gledamo, kdaj bo nehajo deževati. Okoli nas je dež in grički, zaviti v meglo. Sedaj začitimo tudi svet pod sabo, resničen in temen, garaški. Tisnikar se je lani spustil k rudarjem. Morda je videl preveč: da bi slikal, čeprav je bil ves iz sebe. Morda je ta svet boljše samo slutiti in povedati o njem svojo resnico, morda tudi sebe. Slikarska kolonija Izlake 68 je v znamenju mladih slikarjev. To je prav. PETER BRESČAK

Osvetljevanje zgodovine

Gjergj Kastrioti Skenderbeg

Na braniku zahodne Evrope pred pol tisočletja

Il est orgueil all'urna un osantico
che forse non morra.
Manzoni, Oda Napoleonu

Albansko ljudstvo bo, ne glede na to, kje vse prebiva, leta 1968 slavilo velike jubileje. To so: šestdesetletnica manastirskega (bi-tojskega) kongresa, ki je bil od 14. 11. do 23. 11. leta 1908 in ki so na njem določili abecedo, katero Albanci še sedaj uporabljajo; stoletnica Prizrenske lige, v kateri so se združili albanski prvaki — vodil jih je Abdyl Bej Frasheri —, ki so se morali sočuti z umazano imperialistično kupoprodajno politiko veseli, začrtano na berlinskem kongresu leta 1878, na račun integracije življenjskega prostora albanskega ljudstva; in tretji jubilej, ki ni zgodovinskega pomena je za albansko ljudstvo, ampak tudi za svet — pestoletnica smrti velikega ljudskega junaka Jurija Kastriota-Skenderbega. Papež Kalist III. je v pismu, ki ga je 11. 9. 1457 pisal Skenderbegu, zapisal: »Nemo enim tantum ignarus rerum qui non summis laudibus ad coelum te extollat et de tua nobilitate de vero Athleta et propagatore nominis christianiani non loquatur« (Nikogar ni, ki ne bi poznal tvoje hrabrosti in ki te ne bi nadvse hvallil, pri tem pa ne omenjal tvoje plemenitosti in ne trdil, da si pravi voljo in branilec krščanske besede). (Rinaldi, Annales Ecclesiastici, mot. 1457, no. 20 e 2 L.)

Na dan Skenderbegove smrti, 17. 1. 1468, je, kot pravi eno izmed izročil, sultan Mehmed II. izrekel usodne in tragične besede, ki pa so polne resnice: »Gorje krščanstvu, ki je izgubilo svoj meč in obrambo. Končno bosta Evropa in Azija v moji posesti. Bog ne da, da bi imeli za nasprotnika še enega takega leva, kot je bil on.« Angleska kraljica Elizabeta pa je zapisala: »17. januar, Danes je umrl dobi voditelj Skenderbeg, epski kralj in iztrebitelj Turkov.«

Le malokdaj je katera izmed zgodovinskih osebnosti nemistificirana. Za Skenderbega pa se nam ni treba bati. Zanj je pisarjala zgodovina in ga naredila za nesmrtnega. Skenderbeg je ljudski junak, toda v svetovnih razmerjih. To je postal zaradi svojih del, ki jih je zgodovina — pravice za to izročila — zabeležila, njegove zasluge pa izročila v dediščino in gledel prihodnjim rodovom.

Da bi boljše spoznali njegovo osebnost in vlogo, ki jo je imel v zgodovini, se moramo na kratko seznaniti z njegovo življenjsko potjo, z njegovimi osebnimi značilnostmi in značajem ter okoljem, v katerem je delal, in sicer v povezavi z mednarodnim položajem istega časa. Bil je namiljavil sin Gjona Kastriota, enega izmed največjih fevdalcev v srednji Albaniji. Rodil se je v Matu leta 1405. Po očetovem porazu v boju s Turki leta 1423 je moral Gjergj Kastriot kot talec s svojimi štirimi brati na sultanov dvor. Večina menijo, da je Skenderbeg preživel na dvoru 20 let. Obiskoval je kadetsko šolo. Razen albansčine in turščine je znal tudi precej svetovnih jezikov, zlasti dobro italijanski. Bil je lep, visoke in atletske postave. Zivahnega in inteligentnega pogleda. Po oficirski šoli, ki jo je dokončal z odličnim uspehom, se je kot poveljnik udeležil vrste bitk v Evropi in Aziji. Med turškimi vdori v Albanijo je moral Gjon Kastriot, kot je določal sporazum, ostati nevtralen. Ta sporazum pa je prekršil sam Murat II., ko si je po Kastriotovi smrti leta 1443 prilastil njegovo posestava. To sultanovo nezakonito ravnanje je bilo odločilno za Skenderbega. Zaklel se je, da bo do smrti sovražnik sultana in njegovih pomagačev. In kmalu je to svojo zakleto uresničil. Leta 1443 sta se v Konici pri Nisu srečali obe sovražni vojski, krščanska, ki jo je vodil Janos Hunyadi, in turška, v kateri je sodeloval tudi Skenderbeg. Prav zaradi Skenderbegove plemenitosti je Hunyadi zmagal. Skenderbeg je nato prispil sultanovega pisarja, da mu je izdal odlok s sultanovim pooblastilom, v ka-

terem je bilo ukazano turškemu upravitelju Kruje, naj mu izroči očetovo trdnjavo. Ko je Skenderbeg zavzel Krujo, je zavrnil mohamedanstvo in je znova sprejel vero svojih prednikov — katoliško vero, otomanskemu cesarstvu pa je napovedal vojno. Takrat je bil star 38 let. Da bi se zavaroval, je zavzel vsa važnejša mesta, v katerih so bile turške garnizije; med temi mesti je bil najbolj pomemben Svetigrad — na vzhodni meji, od koder so najbolj pogosto napadali Turki.

Skenderbegove vrtnice so bili veseli vsi družbeni sloji. Postal je simbol svobode. Ko se je Skenderbeg seznanil s tedanjimi razmerami, je sklical 2. 3. leta 1444 albanske kneze na sestanke v katedrali sv. Nikole v Leshu, ki je bil tedaj pod benesko oblastjo. Na to prvo ljudsko zborovanje so prišli največji albanski knezi, kot na primer: Pal Dukagjini, Pieter Šhpati, Gjergj Balsha, Andrea Toplja, Teodor Muzaka ter Stjepan Crnojević iz Crne gore. Skenderbega so izbrali za vrhovnega poveljnika, vsak knez pa naj bi prispeval določeno število svojih vojakov v skupno vojsko. To zborovanje je pomenilo prvi Skenderbegov korak, kot pravi Ali Harshova, »da prvič v Albaniji oslabi in kolikor toliko zamori fevdalizem, da se stavi prvi regularno vojsko v čast, ko so v vsej Evropi vladali fevdalci in najemniška vojska.« (Ali Harshova, Bashkëlluftëtarët e Skenderbeut, Prishtina 1967, str. 5.)

V času, ko je Skenderbeg napovedal splošno sveto vojno Turkom, je sultan Murat II. imel pod svojo oblastjo mesta Valono, Karino, Gjirokaster in Elbasan. Na severu pa so bila mesta, kot na primer Ucinj, Bar, Lesh in Draç, v rokah Benečanov, ki so sicer dovolili, da je bilo v Leshu zasedanje prve albanske zveze, čeprav so se predstavniki krščanske civilizacije in dobi posluževali kamelonske politike proti Skenderbegu. Se veš, pod vplivom makavelizma so se v svojih političnih težnjah povezovali s sultanom, samo da bi izdajalsko porinili nož v hrbet Skenderbegu. Vendar pa beneski oportunitizem letega ni zmedel. Čeprav je moral loviti ravnotežje med levom sv. Marka in azijskim tigrom, se mu je vendar posrečilo v Spodnjem Debru junija 1444 prvič premagati sultanovo vojsko, v kateri je bilo 25.000 mož, večidel konjenikov, ki jih je vodil Ali paša. O tej zmagi se je zvedelo po vsej Evropi. Zmaga je spodbudila kardinala Cesarinija, da je začel nagovarjati poljskega kralja Ladislava III. in Janosa Hunyadija, naj prekineta sporazum o desetletnem premirju, ki sta ga podpisala 12. 7. 1444 v Segedinu Ogrska in Turčija. Pri tem je kardinal brez dvoma računal na Skenderbegovo pomoč. In zares so napovedali vojno Turčiji. Vendar pa Skenderbeg ni mogel v bitki pri Varni prisicočiti zaveznikom na pomoč, ker mu je despot Djurdar Branković zaprl pot. Skenderbeg z vojsko ni smel prek njegovega ozemlja, saj se je Branković skliceval na omenjeni sporazum o premirju. Tragičen konec zavezniške bitke, pa tudi smrt kralja Ladislava, ki je v bitki padel, sta hudo prizadela Skenderbega, ki se je masčeval in opustil obsejne kraje despotovine.

Benečanom to ni bilo všeč, pa so se skušali z diplomatskimi akcijami sporazumeti s Turki za mesto Valono in Gjirokaster. Niso se zadovoljili le s tem, ampak so podpohvalili razdor in odpadništvo v samih albanskih vrstah. To se jim je posrečilo, ko je Skenderbegova vojska dozvela svoj prvi poraz pri mestu Berat — premagali so jih Turki, ki jih je vodil Isa Bej Evrenosija. Ob tej priložnosti je bil ubit tudi poveljnik beneske vojske Muzak Topija. Epilog beneske politike je bilo odpadništvo dveh Skenderbegovih najbližjih sodelavcev: Mojzija Golema iz Debra in njegovega nečaka Hamza Kastriota. Ta dva sta, smljubena od Benečanov, zbežala k Turkom in se postala vila proti Skenderbegu z namenom, da ga

strmoglavita in zagospodarita v Albaniji. To pa se jima ni posrečilo, zato sta se ponizana vrnila zopet v Skenderbegovo vojsko, on pa jima je oprostil izdajo. To je bila ena izmed njegovih odlik, saj je vedno poizkušal ljudi pridobiti z dobroto, pravičnostjo in plemenitostjo, izogibal pa se je umazani ambicioznosti, ki jo spremljajo strah in materialni dobički. Ko je Skenderbeg sprevidel to benesko politiko, se je povezal z nepeljskim kraljem Alfonzom V., ki je bil sovražnik Benečanov in Turkov. Skenderbeg je formalno sprejel kraljevo vazalstvo, Alfonz V. pa je obljubil, da bo albanski zvezni pomagal z vojski in denarjem.

Skoraj tretjino stoletja se je Skenderbeg bojeval za to, da bi se Albanija in ves Balkanski polotop ne ocepila od zibelj zahodne kulture. Sedem let (1455—1462) je Mehmed II. nenehno pošiljal v Albanijo vojaške ekspedicije. Vendar so jih ne le premagali, ampak so jim celo preprečili, da bi se sploh približale albanskim mejam. Skenderbegovo osebnost v teh razmerah je najbolje označil papež Kalist III., ko je leta 1458 rekel: »Zares lahko vidimo, da se je Skenderbeg tako rekoč sam uprl podivjanim Turkom — kot močan nasip, ki je preprečil, da bi se približali... Prav to njegovo najpomembnejše dejanje ga je, ne da bi se ga zavedal, naredilo za nesmrtnega.«

Njegova smrt ni bila le osebna tragedija, ampak tudi nacionalna: najbolj presenetljivo je izražena v besedah njegovih naslednikov, branitelja Kruje, Lekë Dukagjinja: »Pridite, Albanci! Danes je padla albanska glavna trdnjava; naše trdnjave so porušene; naše moči ni več; naša mesta so zrušana; zemljo, vse naše upanje je ugasnilo s smrtjo tega človeka.«

Ali te besede ne potrjujejo misli, da človeka ni mogoče razumeti, če poprje ne upošteva njegovega boja proti smrti!

Kaj je torej tisto, kar je naredilo Skenderbega za neumrljivega veličana? Ali morda obdobje, ko so se vse sosednje države uklopile turški oblasti in je bil Carigrad obkoljen, Skenderbeg pa je edini s Hunyadijem ostal na braniku zahodne Evrope; ali pa morda velika negotovost za Evropo, ki se je po padcu Carigrada bila, da bo postala žrtev azijskih osvajaških ambicij; in se je le Skenderberg s pešico Albanec uprl Mehmedu II. in še naprej branil zahodno civilizacijo, kar je spodbudilo samega Voltra, da je rekel: Če bi bili bizantinski cesarji Skenderbeg, bi se vzhodnorimsko cesarstvo rešilo. Ne glede na to, katerega od razlogov sprejememo, se kaže Skenderbegova veličina v obrambi splošnih evropskih kulturnih interesov.

To nam potrjujejo tudi misli madžarskega kralja Matije Korvina, ki je izjavil papežu Piju II.: »Turki ne osvajajo albanskih gor zaradi gora, ampak si hočejo prek Albanije, ki je odskočna deska, utreti pot, da bi napadli krščanski zahod. To potrjujejo tudi Skenderbegove besede, ko se je leta 1460 pogovarjal s tarentskim knezom G. A. Orsinijem: »et se io fossi stato sposta-to, certamente Italia se ne sentiria« (in če bi me izpodnesli bi to Italija gotovo občutila).

Zal pa se tega niso zavedale druge države. Kratkovidna politika proti turški nevarnosti se je kazala ne le pri evropskih kraljih, ampak tudi v politikanstvu kardinalov rimske kurije. Vendar pa so to, kar so države zanemarile, nadomestile velike osebnosti peresa in umetnosti in stevali prostovolje, ki so se z ramo ob ramo bojevali z albanskimi vojski.

Ni se nam pa treba čuditi tako velikemu zanimanju, ki ga je vzbudila osebnost Gjergja Kastriota-Skenderbega pri ljudeh različnih kulturnih dejavnosti, začeni z albanskim humanistom Marinom Barletijem, pa vse do današnjih dni. V delu G. T. Petrovičsca »Skenderbeg«, ki je izšlo leta 1981 v Parizu, beremo, da so o Skenderbegu napisali 191 del v francoščini, angleščini, nemščini, latinsčini, italijansčini, špansčini, portugalsčini, švedščini in grščini. Imena, kot npr. I. del Lavaraine, G. Zurita, G. Summonte, Voltaire, I. Wolf, E. Gibbon, J. P. Fallmerayer, Hammer — Purgstall, K. Hoff, S. Romanin, G. Zinkeisen, N. Jorga, K. Jireček, C. Marinisco, J. Radonić in F. Babinger, dovolj govore o pomenu Skenderbega.

Velik pa je tudi za svoj narod. Ljudstva ni skušal le osvoboditi sovražnika, ampak ga tudi združiti. To si je prizadeval z močjo svojega značaja, z nemotljivo razsodnostjo in z lastnim zgledom, ko se je uprl vsaki nevarnosti. Dano besedo kot princip moralnega zakona je oenil nadvse in je ni nikoli pootepal. Do sovražnika je bil neumljiv in njegovo ime v sovražnih vrstah je ustvarilo legende brez primere. Na sovražnika je naredil tako močan vtis, da so Turki, ko so deset let po njegovi smrti prišli v mesto Lesh, odprli njegov grob in delali iz njegovih svojih talismanov.

Med svojimi ljudstvom je bil zelo priljubljen. Pred vsako odločitvijo se je posvetoval s svojimi najbližjimi sodelavci.

Necessa pa ne smemo pozabiti, in sicer, da so k njegovemu uspehu pripomogle široke ljudske množice, ki so se venomer upirale. To potrjujejo tudi turški kronisti tistega časa, ko omenjajo, da so se ljudje bojevali proti turškim osvajačem in njihovemu nasilju. Prav zaradi enotnosti vseh teh sil se je država lahko družbenoekonomsko razvila in se uprla narodnemu osvoboditvi. Če želimo vse te okoliščine vidimo, da je Skenderbegovo obdobje razpolje v zgodovinskem razvoju albanskega ljudstva.

In medtem, ko je Zahoda Evropa svobodno razvijala svoje kulturne, ekonomske in družbene aktivnosti, je albansko ljudstvo na jugozahodnem delu Balkana, ki ga je vodil veliki junak, zadrževalo osmanske čete. Skenderbeg je bil edini, ki se je uprl tej turški moči, ki je zagospodarila na velikem delu Azije in Evrope. In po zaslugi krvi, ki so jo prelili Skenderbegovi vojaki, se je zahodna Evropa lahko, ker ji ni grozil azijski vdor, ustvarjalo razvijala. Zato so se tega prispevka matega albanskega ljudstva, posebej njegove osebnosti Gjergja Kastriota — Skenderbega, k ohranjanju zahodne kulture in civilizacije zelo dobro zavedali sodobniki, ter so ga označili kot »antemurale Christianitatis«, Skenderbega pa kot »Capeta neus generalis«.

INZ. MIHA BRISKI: POCITEK

Neznani kraji

Ljudje s strehe Metohije

Iz Gore prihajajo največ slašičarji

Na rahlo valoviti visoki ravni Koritnika, nasproti albanskim globocan in strminam, se kakor v oazi pod najpogostejše v snegu in led okovanimi vrhovi raztezajo naselja Dragas, Lopuški Han, Brodosavci, Vraniste, Retelica, Šainovac, Brod, Rapca, Lika, Ljubovište... Tu sta Gora in Opole kraja, ki so jima do osvoboditve pravili »domača Sibirija«, ker so semkaj kazensko prestajalci državne uslužbene, ti pa so, da bi se čimprej odkupili za svoje grehe in se vrnili v rodovitnejša območja, uvažali okruten režim knute in torture. Pod zastavo svobode, ki je na to visoko ravan prišla na bajnotnih revolucij, v kateri so skupaj s Srbi, Siptarji in Crnogorci sodelovali tudi Gorjanci, je Gora, osvobodena prva na Kosovem in Metohiji, hitro doživela temeljit prehod.

Zgrajena je bila hidroelektrarna »Dikanoev na Brodski reki in vasti so dobile elektriko. Skoraj vsaka hiša ima radijski sprejemnik, ki je čez zimo, ko goro obkrožijo zameti, edina zveza z drugim kulturnim svetom. Pogozdilo so na tisoče hektarov erozivne zemlje in posadili več deset tisoč sadnih dreves. Več vasi ima vodovode. Mnogi pašniki so posejani z lucerno, ker je ovsarstvo donosna gospodarska panoga. Krompir je poglavitna kultura, ki na tej visoki ravni dobro uspeva. Strehe mnogih hiš v »razmetanih vasesh so znamenja za napredovanje življenjske ravni. Odprli so nove zdravstvene postaje, zadržane in kulturne domove...

posebega. Pravijo pa, da je v njihovem govoru vendarle največ srbskohrvatskih besed, najpogostejše pa primestni arhaizmov, in izposojenk iz makedonščine. V jeziku Gorjanec se kažejo vsi vplivi preteklosti na to družbeno okolje. Gorjanci so nacionalno zvečne neopredeljeni.

Posebej velja poudariti, da so Gorjanci znani kot zelo marljivi in domiselni ljudje. Anekdot o njih je nič koliko. V Gori in Opolu ženske orjejo, sejejo, žanjejo... Moški so namreč večidel zaposleni skoraj povsod po državi, mnogi med njimi pa tudi v tujini.

Toda največ je slašičarjev. Povsod so v Beogradu, Pulju, Zagrebu, Mariboru, Nisu, Mostarju, Dubrovniku, Splitu... To je pravzaprav njihov poseben poklic. Znanje, ki je potrebno za uspeh pri tem delu, se prenaša iz roda v rod, tako da so si nabrali že zelo velike splošne izkušnje. Mnoge njihove slašičarne, posejane po vsej državi, pa najbrž zato, da bi pomirili domotožje in uveljavili svoj rodni kraj, nosijo ime »Gora«.

Med dvema vojnama je iz teh krajev večina za delo zmognih moških odšla za služkom v tujino, toda na stara leta so se vselej vračali. Zaradi slabih tal je pridelek v Gori resnično precej skromen. Delo Gorjanec v tujini je zato nujno. Tisti, ki so se vlekli čili v gospodarstvo ali se izselili v vzponu ekonomske migracije, pomagajo svojim v domačem kraju, tako da tudi Gorjanci doma živijo bolje kakor prebivalci v nekaterih drugih vasesh vzdolj naše meje z Albanijo. Tisti pa, ki so ostali, sodelujejo z zadrugo in dosegaajo z racionalizacijo posevkov in smotrnejšo proizvodnjo dober pridelek, ki jim prinaša dovolj za življenje.

Gorjanci, ki čez čas pridejo domov ali se za vselej vrnejo iz tujine, se v marsičem razlikujejo od vrtnih domačinov, ker so dojemljivejši za kulturne navade ter živijo vsodobejne in hitreje. S tem neposredno prispevajo, da se razmere v njihovem kraju obracajo k zboljšanju, k napredku. Zato je popolnoma razumljivo, da sreča nasprotja skoraj na vsakem koraku. Sodobna zgradba vs nadstropje, z velikimi okni, za katerimi vidi zavese, se suvereno vzpenja v višine poleg bajtice, ne tako redko oblepljene z blatom, ki ga stanovalci, ko se osušijo, upo-

rablajo za ogrevanje, ker jim primanjkuje iz drv, čeprav jih obkrožata Sara in Koritnik.

Gorjanska noša

Najzanimivejša je gorjanska noša, ki se je obdržala v rabi večinoma za slovesnosti. Pod vplivom novih pogledov in navad, ki so prišla k njim iz Prizrena in drugih mest, ljudje vedno bolj nosijo konfekcijo. Kakor redkocje v vasesh nosijo ženske v Gori in Opolu pogosto hlače. Seveda ne zaradi umskega vetra, ki baje plina od spodaj, kakor pravijo v Šali domačini, marveč zato, ker je tod v treh letnih casih precej hladno in ker so hlače prikladnejše za teška, moška fizična dela.

Moški nosijo belo kapo iz posebne valtan-tem volne (iz kakršne je volneni skafand) potem vrhnjo suknenno obleko, hlače z nekoliko spuščeno široko muvho, ki mahndra med zadnjico, in opanke. Ženske pa se prav posebno oblačijo. Pod brado nosijo zavese od belu ruto iz gaze podobne tkanine, okrašeno z bleščicami. Terlik je dolga črna obleka, podobna kurti, pod katero sta dolga bela sukna in posebne hlače, ki pa niso podobne dimijam. Opanki so običajno šivani. Obleka, takšna, kakršna je, je po mnenju emancipiranih Gorjanec neokusna in ne dovoljuje, da bi bile ženske obline močneje poudarjene. Mnenje je namreč, da je ta obleka za Gorjanko isto kot sta bila za muslimansko žensko zar in feredza. Zato si že skoraj dve desetletji organizirano prizadevajo, da bi nova, v drugih okoliščah sprejeta noša (iz nila gorjansko, ki je mimo drugega tudi zelo draga, ker gre za njo popolnoma nefunkcionalno veliko materiala).

Gorjance veljajo za odlične tkalce, pletilce in vezilce. Na prizrenski tržnici vsako sredo prodajajo svoja filigranska vezena rca na dela, pa tudi ročna dela iz svile.

Gorjanci so po temperamentu poudarjeni južnjakom, nagli in strastni. Zanimivo je to najpogostejše zaradi lažnega sramu priznavajo.

G. K. SKENDERBEG

